

Розділ I

СВІТ ВХОДИТЬ У XX СТОЛІТТЯ

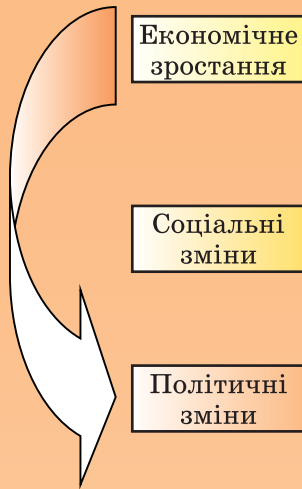

I Розділ

*Які процеси
в розвитку суспільства
називаються
модернізаційними?
Як вони впливали на людину
і суспільство на початку
XX століття?*

- § 1. Так починалося століття
- § 2. Соціальна структура і соціальні зміни
 - 2.1. Соціальна структура
 - 2.2. Соціальні зміни
- § 3. Обличчя політики. Спадок XIX століття
 - 3.1. Політика: незвичний ракурс
 - 3.2. Політика: ідеї та погляди
- § 4. Так жили люди
- § 5. Що таке процеси модернізації
- § 6. Вхід України в модерний світ
 - 6.1. Економіка України і модернізаційні процеси
 - 6.2. Українці і політика на початку XX століття
 - 6.3. Соціальні стосунки і повсякденне життя

Європа і світ на початку XX ст.

- довжина залізниць зростає з 710 тис. км. – до 1014 тис. км
- світовий видобуток вугілля з 700 млн т – до 1,2 млрд т
- світовий видобуток нафти з 20 млн т – до 52 млн т
- загальносвітова індустріалізація
- запровадження нових технологій

- зростання міграційних процесів
- зміни в соціальній структурі більшості європейських суспільств
- урбанізація

- збільшення ролі профспілок
- посилення страйкових рухів
- збільшення ролі політичних реформ і революційних рухів
- загострення міжнародних відносин
- нова розстановка сил на міжнародній арені
- поява і збільшення ролі робітничих (соціалістичних) партій

Науково-технічний прогрес наприкінці XIX – на початку XX ст.

§ 1. ТАК ПОЧИНАЛОСЯ СТОЛІТТЯ

Мовою фотографії

1

На фотографії автомобіль їде назустріч кінному екіпажу. Оскільки перші автомобілі створювали багато шуму, коні нерідко лякалися, а візники вимушені були їх притримувати. Якщо ж машина ламалася, водіям глузуливо кричали: «Їдь на коні!»

Як працювати з джерелом

Перед вами надзвичайно відоме свого часу фото, яке для багатьох сучасників виглядало дуже символічно.

У цьому посібнику ви часто зустрічатиметеся із різноманітними фотографіями. Важливо пам'ятати, вони не є лише ілюстраціями до тексту. Вони також самостійні джерела, які надають інформації не менше, а інколи навіть і більше, ніж текст. Тому важливо завжди користуватися правильним підходом до їх вивчення (дослідження).

Отже, визначимо своєрідний алгоритм (послідовність кроків) дослідження фотоджерел:

1. Опишіть, що ви бачите на фотографії (не шкодуйте часу на опис – найменша помічена вами деталь може мати важливе значення).
2. Які предмети, речі зображені на фото? Які з них автор, на вашу думку, хотів показати найбільш виразно? Чому?
3. Що роблять, чим займаються люди, зображені на фото?

4. Особливу увагу зверніть на те, чи люди позували для цієї фотографії спеціально. Чому саме в цей момент і на цьому місці опинилася людина з фотоапаратом?
5. Чи є на фото якась текстова інформація (плакати, реклама, підписи)? У якому зв'язку вона знаходиться з рештою зображень?
6. Якщо вам не відома дата фотографії, спробуйте за всіма можливими ознаками якомога точніше визначити час її появи.
7. Завжди слід брати до уваги, як співвідноситься інформація з фотографії з інформацією з інших джерел (текст, статистика, карикатура тощо), та намагатися створити цілісне уявлення.
8. Якщо ж джерела суперечать одне одному, то спробуйте з'ясувати – чому. Яку нову інформацію дає протиставлення різних джерел? Яке з них викликає у вас більшу довіру, чому?
9. Отже, яку максимальну інформацію ми можемо отримати, розглядаючи фото? На які запитання фотодокумент не може дати відповіді? Якої інформації бракує?

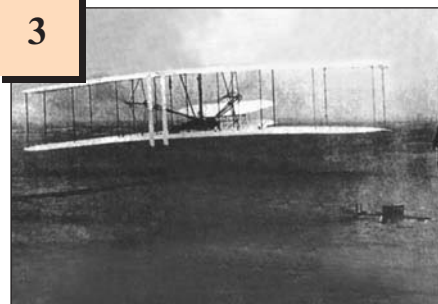

1. За цим алгоритмом проаналізуйте фото 1 та поясніть, чому воно було символічним. Дайте йому назву.

2. Проаналізуйте подані фотоматеріали. Що об'єднує усі ці фото? До якої сфери життя вони належать; а які сфери не відображені?

Генрі Форд у своєму авто.
США, 1896 р.

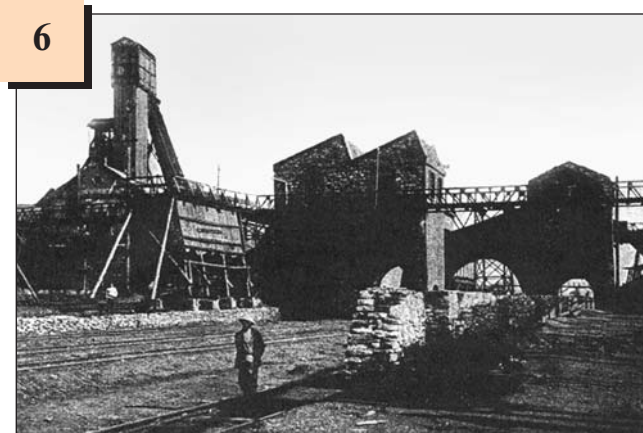
Перший успішний політ.
США, 1903 р.

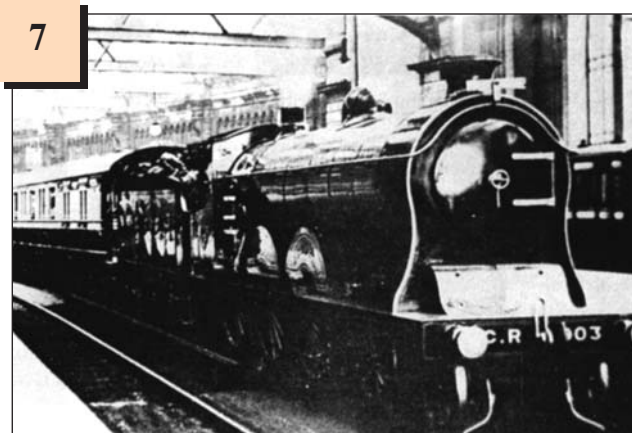
Центральний телефонний вузол Глазго.
Шотландія, 1890 р.

Прокладання трамвайної колії.
Велика Британія, 1905 р.

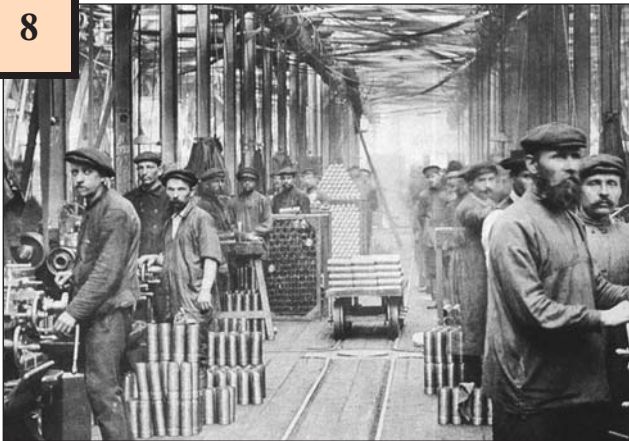

Шахта рудника.
Україна у складі Російської імперії, 1912 р.

Поїзд на вокзалі у Глазго.
Шотландія, 1910 р.

8

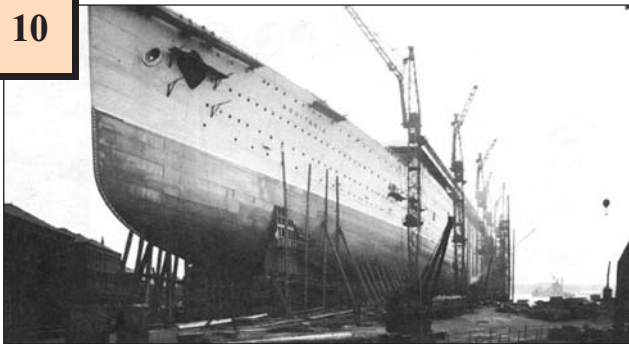
Робітники на заводі.
Росія на початку XX ст.

9

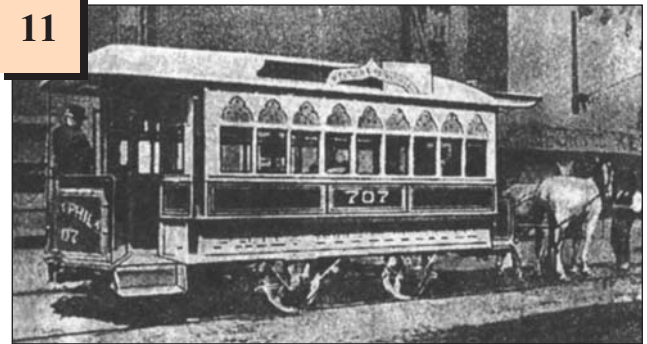
Будівництво опор мосту через Фортську протоку. Шотландія, кінець XIX ст.

10

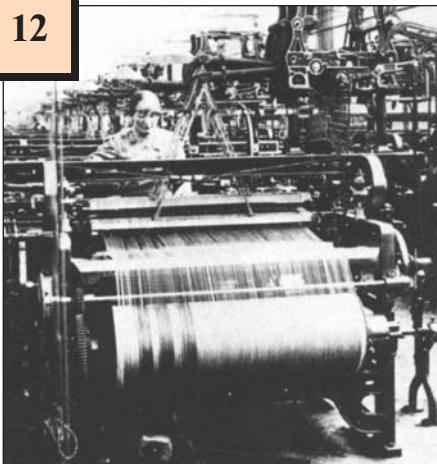
Спуск на воду корабля «Аквітанія».
Велика Британія, 1913 р.

11

Кінний трамвай (конка).
Росія на початку XX ст.

12

За ткацьким верстатом.
Німеччина, 1910 р.

13

Лондон на початку XX ст.
Велика Британія.

З. Який загальний образ початку XX ст. створює цей фоторяд? Спробуйте дати йому назву.

4. Проаналізуйте наведені нижче текстові джерела 14–18; співставте їх із підбіркою досліджених вами фотодокументів.
5. Підберіть пари чи групи джерел (фото та текст), які доповнюють одне одне.
6. Що нового додали текстові джерела в образ епохи? Зробіть узагальнення у вигляді висновків.

14 Про розвиток літакобудування на початку ХХ ст.

О. Райт 17 грудня 1903 р. здійснив перший моторний політ. Він продовжувався на відстань 260 м на апараті, який було названо «Флайер» («Літун»).

У 1908 р. конструкторську діяльність розпочав І.І. Сікорський (1889–1972), який працював спочатку в Києві, а потім у 1912–1917 рр. у Петербурзі на Російсько-Балтійському заводі. У 1911 р. на його біплані С-6 було встановлено світовий рекорд швидкості – 111 км/год. У 1913 р. Сікорський створив перший у світі багатомоторний літак «Руський витязь», який мав політну вагу 4,2 т, довжину 30 м, розмах крила 27 м і 4 двигуни по 100 к. с. Літак було оснащено великою закритою кабіною. У серпні 1913 р. «Руський витязь», маючи на борту 8 чоловік, встановив світовий рекорд по тривалості польоту – 1 год 54 хв.

Виргинский В.С., Хотеевков В.Ф. Очерки истории науки и техники. 1870–1917 гг. – М., 1988. – С. 139, 140–141.

15 Про технічний прогрес у містах на початку ХХ ст.

[1896 р.] Г. Форд випробував свій перший автомобіль, виготовлений у майстерні, який, за його визнанням, «нагадував селянський візок». 1903 р. вже було засноване «Товариство автомобілів Форда», а 1906 р. побудоване перше триповерхове заводське приміщення.

До початку Першої світової війни підприємства Форда перетворилися на своєрідну імперію з філіалами в Англії, Австралії та інших країнах, де вироблялося 248 тис. автомобілів на рік.

Алексахкина Л.Н. Новейшая история. ХХ век. – М., 2001. – С. 14, 17.

16 Про будівництво мостів на зламі ХІХ–ХХ ст.

Початок «новітньої ери сталельних мостів» заклали арочний міст інженера Дж. Ідса через

річку Міссісіпі в м. Сент-Луїс (1874), балочний міст за проектом Сун Сміта через річку Міссурі (1879), висячий Бруклінський міст у Нью-Йорку батька та сина Реблінгів (1883) і консольний міст В. Бекера та Дж. Фоулера через Фортську протоку в Шотландії (джерело 9), (1890). Центральний проліт Бруклінського мосту мав біля 0,5 км, два прольоти Фортського мосту – по 520 м. Ще більший проліт мав Квебецький консольний міст у Канаді (1917). Перший міст, який повністю побудовано із легірованої (високовуглецевої) сталі, був Хелл-Гейтський арочний міст у Нью-Йорку (1917).

З 80-х років [ХІХ ст.] у будівництві транспортних та інших споруд поряд із сталлю дуже широко застосовували залізобетон.

Виргинский В.С., Хотеевков В.Ф. Очерки истории науки и техники. – С. 99.

17 Про розвиток індустрії та зв'язку в країнах Заходу на початку ХХ ст.

Паралельно зі зростанням видобутку вугілля змінюється обличчя європейської металургії. Розвиток металургії безпосередньо впливав і на будівництво: дедалі ширше застосовувались металеві конструкції, особливо наочно переваги металу над традиційними матеріалами виявлялися в будівництві мостів...

Будівництво деяких залізниць мало характер стратегічних сенсацій: такими є магістраль Схід–Захід у США, Транссибірська магістраль у Росії, магістраль Каїр–Мис Доброї Надії в Британській імперії. Але дійсно колосального значення для Європи набула мережа залізниць, які з'єднали між собою скромні містечка глибокої провінції з великими культурно-господарськими центрами. Телеграф працював і удосконалювався вже давно, а з кінця 70-х років [ХІХ ст.] почав поширюватися телефонний зв'язок. Одночасно розпочалася ера електричної лампочки.

Попович М. Нарис історії культури України. – К., 1998. – С. 381–382.

18 Про розвиток енергетики

Парова енергія охоплювала обмежені життєві та економічні простори, досі її можна було передавати тільки за допомогою зубчатих коліс і паса. Для того щоб парова енергія була скрізь, потрібно було би багато маленьких парових машин.

Ситуація змінилася після того, як почала розвиватися електрика, точніше кажучи – придатний для силового приводу змінний

струм високої напруги. Ряд сенсаційних виставок, що відбулися у 1880–1890 роках, ознаменували прорив у галузі використання електричного струму для освітлення та приведення в рух машин. Техніка більше, ніж будь-коли раніше, стала чарівним світом невидимої сили та яскравих ефектів. Тоді й постало цілісне уявлення про техніку як з'єднуючий та всюдисущий витвір і про технічний прогрес як безкінечне явище.

Йоахим Радкау
<http://his.1september.ru>

§ 2. СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА І СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ

2.1. Соціальна структура

19 Про різні типи суспільних взаємовідносин

Суспільство – це насамперед **певний тип взаємовідносин між людьми**. Історія знала суспільства, в яких окрема людина ніби розчинялась у колективі, не усвідомлюючи своїх особистих інтересів. Такі суспільства, як правило, згуртовує зовнішня загроза (природні умови, набіги завойовників тощо). Люди зв'язані між собою круговою порукою, їхнє життя регламентується численними наказами, заборонами, традиціями. І хоча всі в такому суспільстві рівні, всі й однаково безправні з точки зору відсутності в людей будь-яких особистих прав і свобод. Такий тип суспільних відносин називається **общинним**.

...Існують також суспільства, котрі будуються за принципом **корпорації** (групи), – ремісничі цехи, феодалські сходи, класи тощо. Усередині кожної корпорації вже чітко прослідковується нерівність, між членами групи йде боротьба за вище становище. Інтереси окремих людей підпорядковані інтересам цієї групи, яка, у свою чергу, забезпечує підтримку кожному з її членів... Цей тип суспільних відносин є більш прогресивним щодо общинного, через те що забезпечує велику свободу окремій особі...

У центрі **громадянського суспільства** перебуває **суверенна особистість**, яка володіє різними правами та свободами, насамперед «невідчуженими» – на життя, власність, свободу. Поведінка окремої людини повністю визначається її власними інтересами, на неї покладається і

вся відповідальність за свої дії. Така особистість понад усе цінує власну свободу, поважаючи разом з тим законні інтереси інших людей. Цінність людини визначається передусім її особистісними якостями, що стимулює в ній прагнення до розкриття і розвитку її здібностей. Самоцінність людської особи, її гідність є показником соціального прогресу, важливим загальноцивілізаційним досягненням...

Жарова Л.Н., Мишина І.А.
 История Отечества (1900–1940). – СПб., 1998. – С. 12–13.

20 Зміни у суспільній структурі

Серйозні зміни відбуваються у суспільстві та його структурі. Зростає рівень життя, поліпшуються умови праці та побуту, збільшуються тривалість життя і загальний добробут. Різко скорочуються крайні, дуже багаті й дуже бідні, верстви. Суспільство стає більш однорідним. Зникають станові привілеї. Значну кількість населення становлять нові середні верстви: фермери (у США), селяни-власники (у Франції – до 60 % населення), кваліфіковані робітники і взагалі «робітники» (наприклад, інженерно-технічний персонал), службовці, вчителі, лікарі, працівники сфери обслуговування. Їх часто узагальнено називають середнім класом.

Долуцкий И. И., Журавлева В.И.
 Всемирная история XX века. – М., 2002. – С. 58.

21 Зміни у повсякденному житті на зламі XIX–XX ст.

Найжвавіші шляхи сполучення пролягали між Європою і Америкою. В один бік лилися потоки переселенців та промислових товарів, в інший – сировина, продукти харчування, особливо пшениця, якою засівалися цілині землі, що освоювалися залежно від будівництва залізниць та переміщення кордонів усе далі на захід. Із зростанням вантажопотоків ціна перевезення знижувалася з фантастичною швидкістю. Дешевий імпорт «перевів» використання дорогий земель Європи з виробництва зернових на виробництво фруктів та овочів, які швидко псувалися... Завдяки доставці молока у цистернах залізницями поліпшилося постачання міст... Здешевів одяг. У 1896 році становище англійських найманих робітників

поліпшилось приблизно наполовину порівняно з 1875 роком. За рахунок доходу, що збільшився, поліпшилися також харчування та одяг. Недавнє соціальне завоювання – короткий робочий день по суботах – сприяло тому, що люди змогли відвідувати мюзик-холи, які з'являлися на той час, чи спортивні видовища... Різноманітнішим ставало харчування найманих робітників. Швидкісні морські перевезення дали змогу доповнити фруктами зростаюче внутрішнє виробництво сільськогосподарської продукції. Майже на кожному столі з'явилося варення. До 1905 року два-три банани коштували не більше пенса...

Жуковская И., Жуковский С.
Россия и Европа от тоталитарных
идеологий к социальным экспериментам.
<http://archive.1september/u/his/1999/his.14.htm>

Як працювати з джерелом

Джерела 19–21 дають загальний опис суспільства початку XX ст. Поглибити чи конкретизувати цю характеристику допомагають **статистичні матеріали**. У подальшій роботі з матеріалами посібника ви будете зустрічатися з рубрикою «Мовою цифр». Ці цифри можуть бути подані як частина тексту, графік, таблиця, діаграма. Такий цифровий матеріал, що характеризує стан суспільства, називають статистикою. Статистика – цінне джерело, що містить певний обсяг інформації, дозволяє з'ясувати періодичність, тривалість явища, подає його кількісну характеристику, звертає увагу на темпи, циклічність розвитку тощо. За допомогою статистики можна побачити багато явищ у суспільному житті, які існують

одночасно (промисловість, сільське господарство, рівень життя, соціальна структура і таке інше). Статистичні дані дають можливість з'ясувати основні тенденції у житті суспільства в одній країні у певний час і порівняти їх з тими самими процесами в інших часових межах та в інших країнах.

Однак слід пам'ятати, що статистичні дані, як і будь-яке історичне джерело, можуть давати неповну, односторонню, навіть сфальсифіковану, інформацію. Тому цифрові матеріали варто розглядати у сукупності з іншими джерелами, звертаючи увагу на достовірність даних. Необхідно також враховувати, хто, коли і де укладав інформацію, з якою метою, з яких джерел використані дані та інше.

Перед вами зразки різних форм подачі статистичного матеріалу. Які з них, на ваш погляд, є найлегшими для сприйняття? Чому?

22 Текст Статистичні дані про робітників Російської імперії початку XX ст.

Основним джерелом поповнення робітничого класу ставало селянство. Чисельність робітників у Росії була порівняно невеликою, хоча й швидко зростала. У 1900 р. вона становила 12,1 млн чоловік, а в 1913 р. – 18,2 млн чоловік, при цьому більша частина робітників не поривала зв'язків із селами. Частка фабрично-заводських робітників у загальній масі найманих робітників країни була невеликою: за даними на 1913 р., вона дорівнювала всього

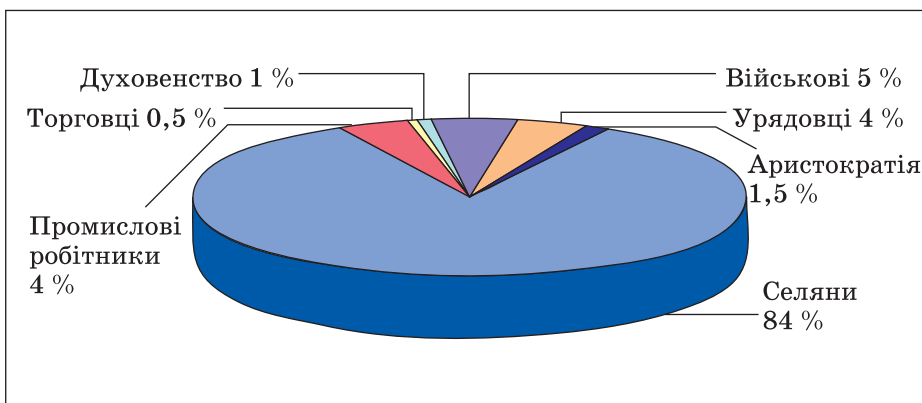
13,5 відсотка, а разом із робітниками гірничих, гірничозаводських та транспорту – 21,5 відсотка. Проте й серед них було немало робітників у першому поколінні. За матеріалами промислового та професійного перепису 1913 р., 31,3 відсотка зарахованих фабрично-заводських робітників мали землю. Отже, значну частину робітничого класу становили робітники-селяни або особи, що за своїм становищем наближалися до напівпролетарських верств населення.

Россия в начале XX века. – М., 2002. – С. 103.

Кругова діаграма відображає структуру, в даному випадку – це соціальна структура російського суспільства початку ХХ ст. Виходячи із співвідношення різних частин у діаграмі, ми можемо робити висновки про характер суспільства в цілому. Зокрема, що ви можете сказати про дане суспільство, виходячи із співвідношення кількості промислових робітни-

ків і селян? Про що свідчить наявність такої прошарку, як аристократія? Чи надає наведена діаграма повне уявлення про соціальну структуру? Як ви думаєте, які прошарки чи верстви населення не представлені в даній діаграмі? Порівняйте інформацію з кругової діаграми 23 з текстом джерела 22. Які невідповідності ви побачили? Про що це свідчить?

23 Кругова діаграма Зріз соціальної структури населення Російської імперії початку ХХ ст.

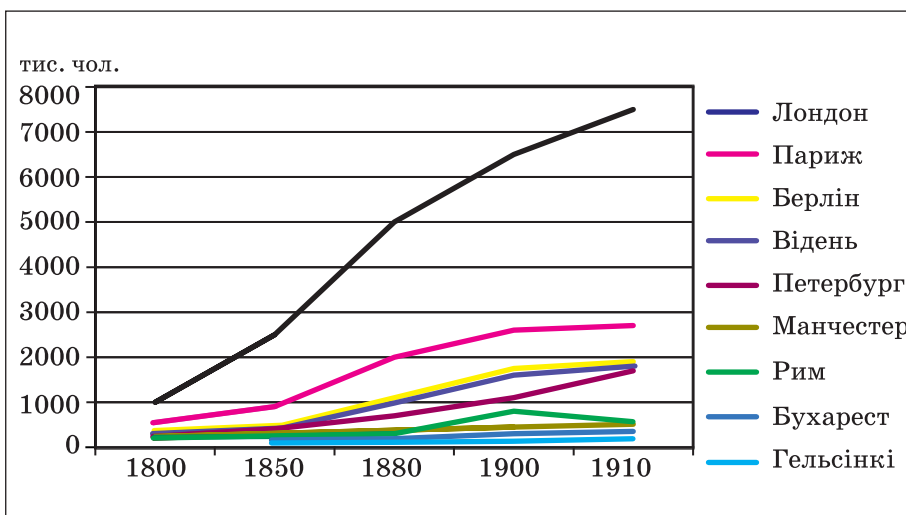

Подано за: John Murray.
Russia and the USSR
1905–1941. – London, 1996.

Графіки відображають процес, зміни, динаміку, дають змогу побачити тенденції. А поєднання деяких графіків дозволяє порівняти прояви тенденцій.

Яку динаміку відображає джерело 24? Про які процеси в суспільстві свідчить графік? В яких країнах ці тенденції проявляються найяскравіше? Як ви думаєте, з чим це пов'язане?

24 Графік Зростання чисельності населення міст Європи

Подано за: Дейвіс Н. Європа.
Історія. – К., 2000. – С. 1342.

Таблиця допомагає зробити порівняння за певними, визначеними параметрами. Аналіз результатів порівняння дозволяє робити висновки і узагальнення. За якими параметрами проведено

порівняння у цій таблиці? Як ви думаєте, чому вибрані саме ці показники? Що вони відображають? Чи можемо з'ясувати причини тих відмінностей, які відображає таблиця? Про що це свідчить?

25

Таблиця

Зарплата, робочий час і вартість життя у країнах Європи та США на початку XX ст.

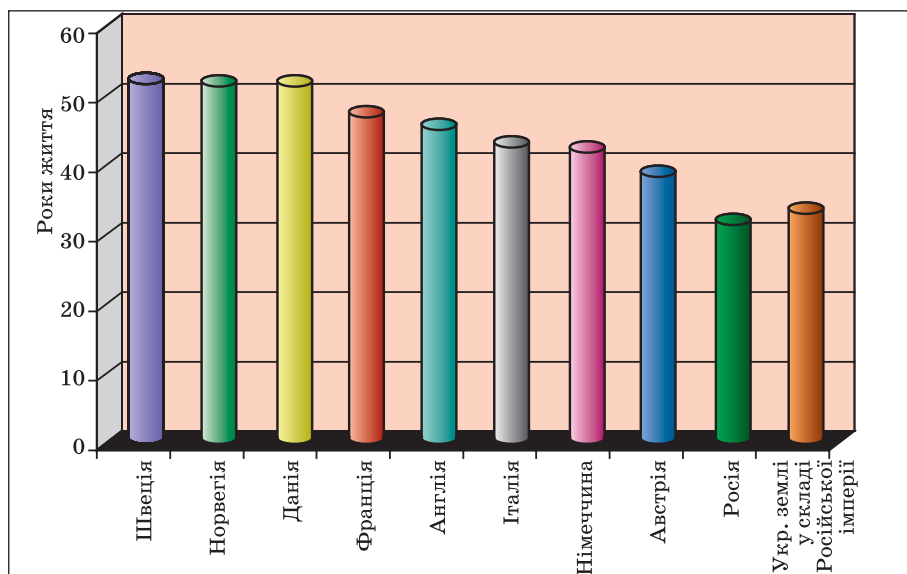
Країни	Оплата праці		Стаття бюджету
	Робочий час	Щотижнева плата	Квартплата та вартість продовольства
Англія	100	100	100
Німеччина	111	83	119
Франція	117	75	114
США	96	230	152
Росія	129	41	184

Подано за: Политическая история XX века. Вып 1. – М., 1991. – С. 62.

26

Стовпчикова діаграма

Середня тривалість життя в роках на початку XX ст.

Перед вами ще один зразок діаграми. На відміну від кругової, **стовпчикова діаграма** демонструє динаміку певного процесу чи явища, дозволяє порівнювати схожі процеси в одній країні чи в декількох як одно-моментно, так і протягом певного часу.

Подано за: Куркин П.И. Мировая статистика // Общественный врач. – 1912. – № 1. – С. 41.

1. В якій сфері життя відображають ситуацію наведені цифри?
2. Переробіть джерело 23 у зручний для вас вигляд.
3. Спробуйте переробити джерело 25 у стовпчикову діаграму. Як змінилося сприйняття інформації?
4. Які з наведених статистичних матеріалів могли використати автори джерел 19–21 для своїх статей?
5. На підставі дослідження складіть невелике повідомлення (до 100 слів) стосовно соціальної ситуації на початку XX ст.

2.2. Соціальні зміни

1. Розгляньте наступну групу зображень.
2. Як ви думаєте, що послужило критерієм відбору джерел?
3. Розгляньте джерела та заповніть таблицю:

Що я бачу/читаю?	Що є фактом?	Які мої припущення, висновки?

4. Які з візуальних джерел характеризують:
 - а) класову структуру суспільства;
 - б) рівень життя населення;
 - в) негативні соціальні явища;
 - г) нові явища в житті суспільства?
 Поясніть свій вибір.

27

Дитина працює на заводі.
Александрія, США,
1911 р.

28

Прядильна фабрика
у Шотландії,
початок XX ст.

29

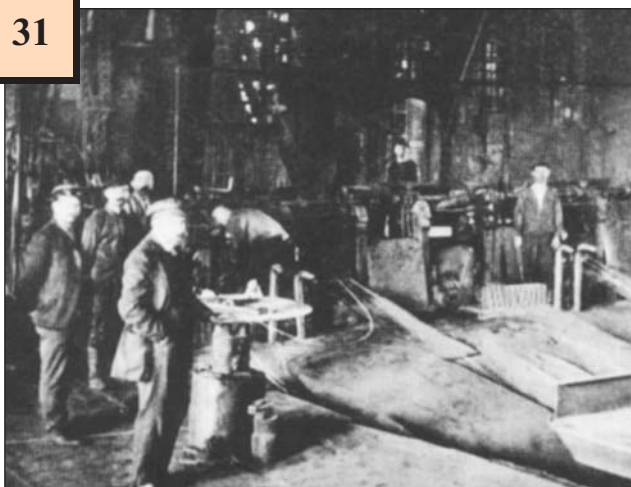
Бал у палаці графині Єлизавети Шувалової у Санкт-Петербурзі, початок XX ст.

30

Кухня для безробітних, перед 1914 р.

31

Дніпровський металургійний завод на Катеринославщині, початок XX ст.

32

Дитячий садок. Шотландія, 1900-ті рр.

33

Полуденок у балканському селі, початок XX ст.

34

У селянській хаті. Росія, початок XX ст.

35

Дві сестри. Сербія, близько 1900 р.

36

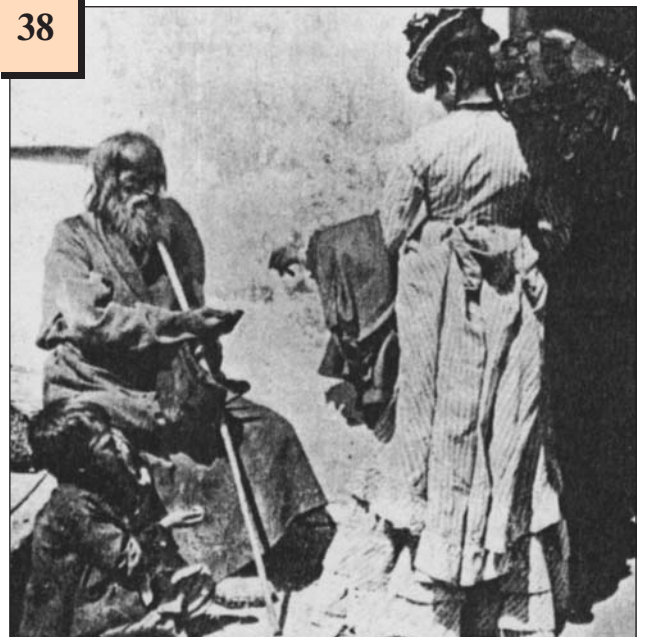
Виплата перших пенсій. Велика Британія, 1909 р.

37

Багата молода жінка. Шотландія, 1900 р.

38

Жебрак у Росії, 1900 р.

39

Інтер'єр фермерського будинку у Шотландії, 1900 р.

40

Російське село. Близько 1900-х рр.

5. Як змінилося ваше уявлення стосовно соціальної ситуації на початку XX ст.? Доповніть свою розповідь про європейське суспільство.

§ 3. ОБЛИЧЧЯ ПОЛІТИКИ. СПАДОК XIX СТОЛІТТЯ

3.1. Політика: незвичайний ракурс

Як працювати з джерелом

Серед візуальних джерел, що надає цікаву, хоч і неоднозначну інформацію, є **карикатура**.

За допомогою гумору та іронії вона дозволяє автору висловлювати свої ідеї, поширювати які нерозумно чи небезпечно з політичної точки зору.

Історична цінність карикатур полягає в тому, що вони дозволяють отримати уявлення про думки та настрої людей у певний час. Карикатури коротко подають або узагальнюють суть проблеми. Однак слід пам'ятати, що карикатурист передбачає повну поінформованість про події, явища, людей, яких стосується намальована карикатура. Тому використання карикатури часто потребує пояснення чи додаткової інформації.

Карикатурист є необ'єктивним і відверто не прагне подати різні точки зору, бо висловлює лише свій (або замовника) погляд. За допомогою спеціальних художніх засобів він створює позитивне чи негативне враження, нерідко спираючись на певні стереотипи. Тому слід особливу увагу звертати на **правила роботи з карикатурою**.

Опис

1. Опишіть зображені персонажі та фон.
2. Як зображені персонажі чи об'єкти, за допомогою яких художніх засобів?

Інтерпретація та аналіз

1. Чи впізнаєте ви персонажів? Завдяки чому? Якщо це реальні люди – назвіть їх та те становище, яке вони займали в час створення карикатури або під час події, якій присвячено малюнок.
2. Перевірте дату створення карикатури. Якій події чи якому явищу вона присвячена?
3. Визначіть символи, використані автором. Чому художник помістив їх у малюнок?
4. Яке ставлення до персонажів, позитивне чи негативне, відображає карикатура?
5. Яку оцінку, інтерпретацію персонажів, подій, явищ подає малюнок? Чи згодні ви з нею?
6. Які ідеї та політичні погляди сповідує автор? Як це можна визначити?
7. Що вам уже відомо з інших джерел про події, пов'язані зі змістом карикатури? Як співвідносяться ваші попередні знання з посланням карикатури?

1. Перед вами два візуальних джерела: фото 41 та карикатура 42. Хто саме зображений? Які деталі в обох зображеннях збігаються? Наскільки це є випадковим?
2. Яке ставлення до персонажа можна побачити у джерелах 41 і 42? Чи можна вважати позиції авторів неупередженими? Чому ви зробили такий висновок? Хто, на вашу думку, робив підпис до карикатури?
3. Визначіть головну ідею карикатури та назвіть художні засоби, якими вона втілюється. Яку оцінку дає автор джерела 42? На які стереотипи він спирається? Як ви думаєте, в якій країні та коли могла з'явитися така карикатура? Аргументуйте.

41

42

Ліворуч фото Кайзера в уніформі – його улюбленому одязі

Праворуч англійська карикатура. Заголовок говорить: «Можна жиріти – але це надто тяжко!»

4. Як співвідносяться підпис та малюнок джерела 43? Зверніть увагу на художні засоби, використані автором. Які почуття повинно викликати джерело 43?
5. Що спільного у джерелах 42 і 43? До кого звертаються карикатуристи? Чи можливо, щоб карикатуру 43 надрукували в Англії, а 42 в Німеччині? Чому?
6. Яку інформацію про об'єктивні історичні явища та процеси початку 1900-х рр. можна взяти з цих зображень? Співставте їх із знаннями про міжнародні відносини наприкінці XIX – на початку XX ст., отриманими раніше. Прокоментуйте.

43

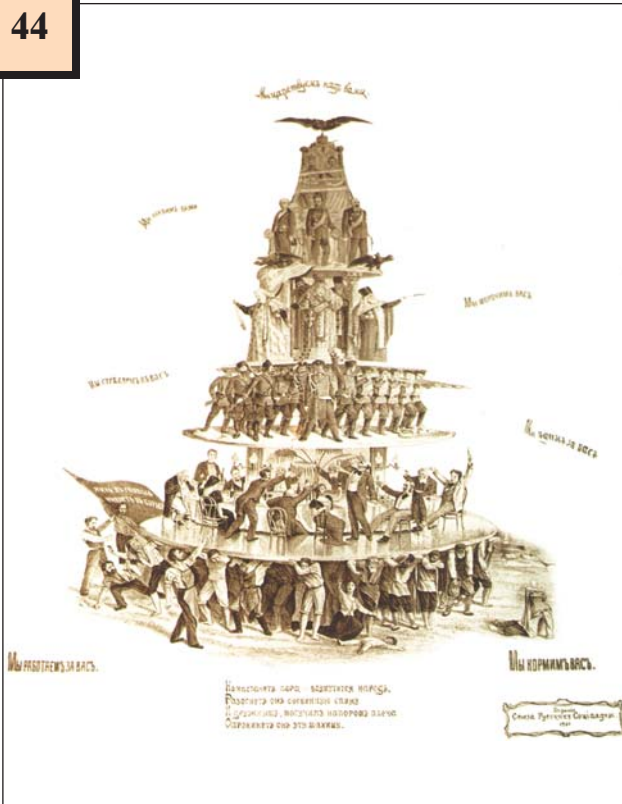

Світ в англійській руді (французька карикатура). 1900-ті рр.

7. Розгляньте наступні візуальні джерела. Прокоментуйте подані карикатури згідно із запропонованим раніше алгоритмом.

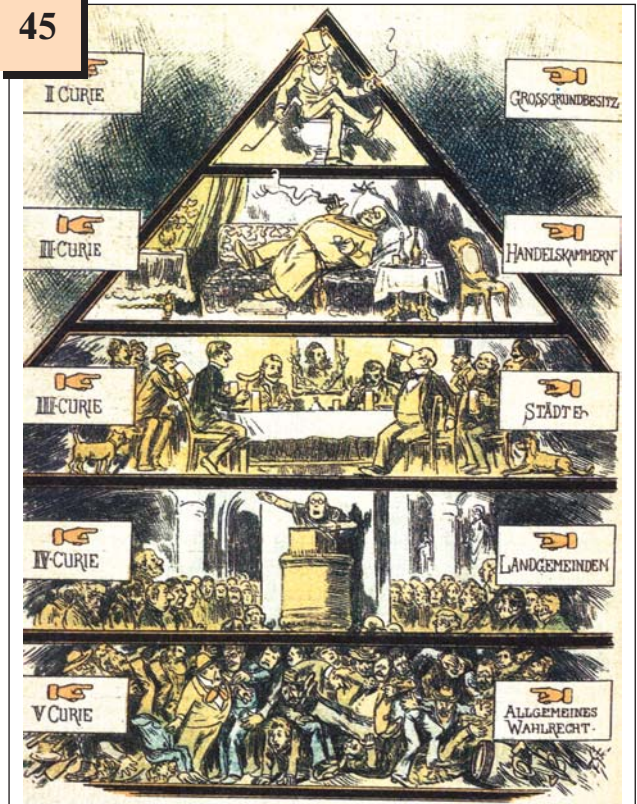
44

Плакат російських соціал-демократів, 1901 р.

- 1 – ми царюємо над вами
- 2 – ми управляємо вами
- 3 – ми морочимо вас
- 4 – ми стріляємо у вас
- 5 – ми їмо за вас
- 6 – ми працюємо за вас, ми годуємо вас

45

Австрійський плакат: «Рівність виборчого права після реформи 1896 р. в Австро-Угорщині»

- Перша курія – великі землевласники
 Друга курія – торговці
 Третя курія – міста
 Четверта курія – місцеві громади
 П'ята курія – загальне виборче право

46

Карикатура Джозефа Кеплера, провідного політичного карикатуриста зламу XIX–XX ст. Хвилювання американців через занадто сильний вплив гігантських трестів та могутніх монополій на політику.

47

Die Ringstraße sonst und am 1. Mai.

8. Що вам відомо про явища, пов'язані з карикатурами 44–47?

9. Які ідеї та політичні погляди закладені авторами у зображення?

10. Які інші джерела можуть допомагати вам перевірити ваші висновки після аналізу карикатур 44–47?

11. Чи змінили карикатури вашу точку зору на особи, події, явища, яким вони присвячені? Прокоментуйте.

Австрійський передвиборний плакат: «Безпечні та небезпечні громадяни на Рінгштрассе Відні 1 травня 1893 р.»

3.2. Політика: ідеї та погляди

Як працювати з джерелом

У даному параграфі, як і в наступних, ви зустрінетеся з великою кількістю **текстових джерел**. Це найбільш звичний для вас вид історичного матеріалу. Але у посібнику він подається за різними рубриками:

- Погляд очевидця
- Свідчення учасника подій
- Газетне повідомлення
- Погляд дослідника
- Офіційний документ та інші.

Як ви думаєте, чим відрізняються ці види документів?

Яке значення для розуміння історичного джерела мають його походження (час написання), авторство, ставлення автора до того чи іншого явища, події тощо? Для детального аналізу історичного тексту слід відповісти на такі запитання:

1. Що це за документ, вид документа:

- запис у щоденнику;
- лист, приватний чи офіційний;
- спогади;
- публічне звернення чи заклик;
- політичний документ (звіт, протокол, резолюція, урядова постанова, декларація тощо);
- дипломатичне послання, акт, нота;

– уривок з історичного дослідження?

2. Хто є автором/авторами документа (приватна особа, офіційна, анонім)?
3. Яка політична, національна, етнічна, службова приналежність автора? Яким чином це впливає на його ставлення до подій?
4. Чи є у документі інформація, яка підтверджує, що він базується на особистому досвіді чи на причетності автора до згадуваних подій?
5. Чи був автор очевидцем того, що сталося, або ж брав безпосередню участь у подіях?
6. Чи є в документі які-небудь факти, які допомагають робити висновок щодо мети появи документа? Кому адресований текст?
7. Коли з'явилося джерело? Чи був документ написаний у той час, коли сталася подія, відразу після неї чи декілька днів, тижнів, місяців чи навіть років потому?
8. Автор просто повідомляє про ситуацію, передає інформацію або описує те, що сталося, чи ж документ містить також погляди, висновки і рекомендації?
9. Чи намагається автор дати об'єктивний і осмислений опис того, що сталося?
10. Чи є в документі які-небудь твердження чи фрази, які свідчили б про уподобання чи упер-

дження автора проти якої-небудь групи людей чи точки зору?

11. Чи є в тексті факти, що дозволяють вам вважати цей документ достовірним джерелом інформації?

Залежно від відповідей на ці запитання можна визначити ступінь достовірності інформації. Тому завжди слід намагатися проаналізувати якомога більше різнопланових та різних видів джерел і завжди враховувати їхню достовірність.

1. Скомпонуйте джерела 48–57 відповідно до рубрик, вказаних вище. Поясніть свій вибір.

2. Ознайомтеся із поясненнями основних ідейно-політичних течій у джерелах 49–52. Віднайдіть ознаки самодержавства, лібералізму, консерватизму, націоналізму в інших текстових джерелах.

48

Із Зводу Основних Державних Законів Російської імперії

1892 р.

Ст. 1. Імператор Всеросійський є Монарх самодержавний та необмежений. Коритися верховній його владі не токмо за страх, але і за совість Сам Бог велить...

Ст. 2. Імператорський престол є спадковим в нині благополучно царюючому імператорському домі...

Ст. 51. Ніяке місце або уряд у державі не можуть самі установлювати новий закон, і ніякий закон не може бути здійсненим без затвердження Самодержавної влади...

1906 р.

Ст. 4. Імператору Всеросійському належить Верховна Самодержавна влада. Коритися верховній його владі не токмо за страх, але і за совість Сам Бог велить...

Ст. 7. Государ Імператор здійснює законодавчу владу в єдності з Державною радою та Державною Думою...

Цит. за: Коваль Т.В. Конспекты уроков по истории России XX в. 9 кл. – М., 2001. – С. 19, 28.

49

З листа Л. Толстого* Миколі II**

16.01.1902 р.

Самодержавство – це форма правління, яка віджила і може відповідати вимогам народу де-небудь у центральній Африці, відокремленій від усього світу, але не вимогам російського народу, котрий усе більше й більше освічується спільними для усього світу знаннями. Тому підтримувати цю форму правління і зв'язане з нею православ'я можна тільки, як це й робиться тепер, за допомогою

усякого насильства: посиленої охорони, адміністративних заслань, покарань, релігійних гонінь, заборону книг, газет, спотворення виховання і взагалі різних поганих та жорстоких справ...

Заходами насильства можна пригнічувати народ, але не можна ним управляти. Єдиний засіб у наш час, щоб дійсно управляти народом, тільки в тому, щоб, ставши на чолі руху народу від зла до добра, від темряви до світла, вести його до досягнення найближчих до цього руху цілей. Для того щоб змогти зробити це, треба насамперед дати народові висловити свої бажання та потреби і, вислухавши його, виконати ті з них, котрі відповідатимуть вимогам не одного класу або стану, а більшості його, масі робітничого народу.

Толстой Л.Н. Собр. соч. в 22-х т. – Т. 19–20. – М.: Худ. литература, 1984. – С. 502.

50

Лібералізм. Оборонці лібералізму наголошували передусім на пануванні закону, індивідуальній свободі, конституційних процедурах, релігійній толерантності та на загальних правах людини. Вони протестували проти природжених привілеїв (де ті ще збереглися) монархів, церкви та аристократії. Ліберали XIX ст., крім того, надавали великої ваги власності, вважаючи її за головне джерело відповідального судження та справжнього громадянства.

Економічний лібералізм зосереджувався на концепції вільної торгівлі.

Консерватизм почав викристалізовуватись як послідовна ідеологія в зіткненні з лібераль-

* Лев Толстой (1828–1910) – відомий російський письменник та філософ.

** Микола II Романов (1868–1918) – останній російський цар (1895–1917).

ними тенденціями. Він був не проти демократії або змін узагалі, і його не слід сплутувати зі звичайними реакційними поглядами. Консерватизм лише наполягав, що всякі зміни слід запроваджувати і скеровувати так, щоб органічний розвиток загальноновизнаних державних та суспільних інституцій – монархії, церкви, соціальної ієрархії, власності та родини – не опинився під загрозою. Назва «консерватизм» походить від латинського слова *conservare* – «зберігати».

Націоналізм – сукупність ідей, пов'язаних із нацією, чий інтереси вважали за найвище добро, – став однією з могутніх сил новітньої доби. Націоналізм обійшов усі континенти земної кулі, розвинувшись у два протилежні варіанти. Один з них – державний, або громадянський, націоналізм – спирався на підтримку панівної верхівки сформованих держав. Другий – народний, або етнічний, націоналізм – живився вимогами спільнот, що жили в тих державах і протестували проти їхньої політики. Саме тому дехто з істориків протиставляв процеси «творення держави» і «творення нації».

Соціалізм, як і націоналізм, – колективна віра. Він виступає проти експлуататорів та власників задля захисту не просто індивіда, а суспільства в цілому. Його назва походить від уявлення про товариство, або, як кажуть тепер, про солідарність, *socius* означає латиною «товариш». Соціалізм вважає, що знедоленням, кволим та пригнобленим стерпне життя буде гарантоване тільки тоді, коли будуть об'єднані ресурси, порівну поділені багатства, а права індивідів – підпорядковані загальному добру. На відміну від лібералізму, соціалізм не боїться сучасної держави, навпаки: він розглядає державу як арбітра, а то й першоручішого обстоювача заходів. Соціалізм мав бути спрямований проти гнобителів як на батьківщині, так і за кордоном. Чуття міжнародної солідарності зробило його природним опонентом націоналізму.

Дейвіс Н. Європа. Історія. – С. 827, 837, 860–861.

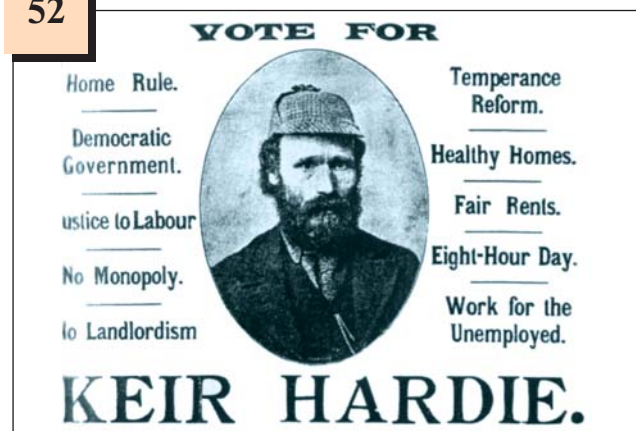
51

Не вдаючись до вивертів, слід визнати дані есперименту: людський посів в умовах **ліберальної демократії** та технічного прогресу – двох основних факторів – за століття потроїв людські ресурси Європи.

Така величезна кількість, якщо думати розумно, приводить до ряду висновків: перший – ліберальна демократія на базі технічної творчості є вищою з донині відомих форм суспільного життя; другий – імовірно, це не краща форма, але кращі з'являться на її основі й збережуть її суть; третя – повертатися до форм нижчих, ніж у ХІХ ст., безглуздо.

Хосе Ортега-і-Гассет. Цит. за: Жуковская И., Жуковский С. Россия и Европа от тоталитарных идеологий к социальным экспериментам. <http://archive.1september.ru/his/1999/his.14.htm>

52

Голосуйте за Кейра Харді!

- самоуправління;
- демократичний уряд;
- справедливість для робітників;
- ні монополіям;
- ні великим землевласникам;
- реформа законів про алкоголь;
- здорові сім'ї;
- чесна орендна плата;
- 8-годинний робочий день;
- робота для безробітних.

Передвиборний плакат.
Велика Британія, початок ХХ ст.

53

Із виступу сенатора Р. Лафоллета на виборчому мітингу в Філадельфії, США

У кожній більш чи менш важливій галузі виробництва панують концерни, вони контролюють ринок сировини та готівки, вони в широких масштабах диктують ціни на все, що продається й купується: на яловичину, цукор, вовну, вугілля, нафту, мідь, цинк, сталь та залізо, на сільськогосподарський інвентар, на гас, електрику, продукти харчування. Всюди панують монополії. І ось природний результат: продукція ста-

ла гірша, а ціни вищі... збереження панування монополій означає кінець демократії.

Збірка документів з історії нового часу. Економічний розвиток та внутрішня політика країн Європи та Америки. 1870–1914. – М.: Вища шк., 1989. – С. 185.

54

Понад чотири століття імперія Габсбургів була найбільшою європейською державою протягом більш як чотири століття...

У цій частині Європи, де національності так перемішані між собою, важко було досягти згоди з приводу того, де повинні пролягати національні кордони або яка національність має вважатися державною більшістю, а яка – меншістю.

Імператор висловився так: «Нехай із цим розбереться сам диявол». Імперія Габсбургів віддавала перевагу у вирішенні більшості питань, виходячи із наднаціональних інтересів.

Джон Торквелл, англійський історик
<http://his.1september.ru/article.php?ID=200301002>

55

Росія і Німеччина є представницями консервативних традицій у цивілізованому світі, протилежного традиціям демократичним, які втілювала Англія і незрівнянно менше Франція.

57

Результати виборів у Великій Британії

	Консерватори	Ліберали	Лейбористи	Ірландські націоналісти
1900	402	184	2	82
1906	151	400	30	83
1910	273	275	40	82

Як це не дивно, Англія, аж до самих кісток монархічна й консервативна вдома, завжди у своїх зовнішніх відносинах виступала як заступниця найдемократичніших намагань, незмінно потурала всім народним рухам, що були спрямовані на послаблення монархічних традицій.

Дурново П., російський державний діяч
<http://his.1september.ru/article.php?ID=200301002>

56

Настало ХХ століття... Ми вступаємо в нове століття спадкоємцями досягнень і слави минулого; ми стали більш зрілими... Наш державний лад з особистої монархії, обмеженої спадкоємною аристократією, перетворився в демократичну систему найліберальнішого типу... І це перетворення відбулося без усяких болючих порушень традицій минулого... Володіючи такою формою правління, володіючи великим накопиченим багатством, яке суттєво проникло в усе суспільство, володіючи – і це найголовніше – народом процвітаючим, задоволеним, мужнім, розумним, котрий вірить у свої сили, ми можемо з надією дивитися вперед, не боячись бурь та конфліктів, через які, можливо, нам треба буде пройти.

Зі статті в британській газеті «Таймс», 1901 р. <http://his.1september.ru/article.php?ID=200301002>

Подано за: Butler D. and Freeman J. British Political Facts, 1964. – P. 40.

3. Дайте стислу характеристику політичної ситуації в Росії, Великій Британії, Австро-Угорщині на початку ХХ ст. Запишіть свої висновки. (Роботу можна виконати в групах та порівняти її результати.)

§ 4. ТАК ЖИЛИ ЛЮДИ

Як працювати з джерелом

У цьому параграфі пропонуємо вам ще один вид візуальних джерел – це **реклама**. З нею ви зустрічаєтеся щодня. Слід пам'ятати, що рекламу використовують як засіб привернення уваги покупців, споживачів, глядачів для популяризації товарів, видвиц, послуг. З реклами можна багато довідатися про суспільство та час, у якому вона з'явилася; галузі виробництва, моду, уподобання людей, торговельні зв'язки і навіть проблеми у стосунках між людьми.

Є реклама, яка за допомогою художніх засобів створює яскравий образ товару, або ж – більш інформативна, що містить текст з описом товарів і послуг, подає інформацію про власника, його адресу тощо.

Аналізуючи рекламу, слід відповісти на такі запитання:

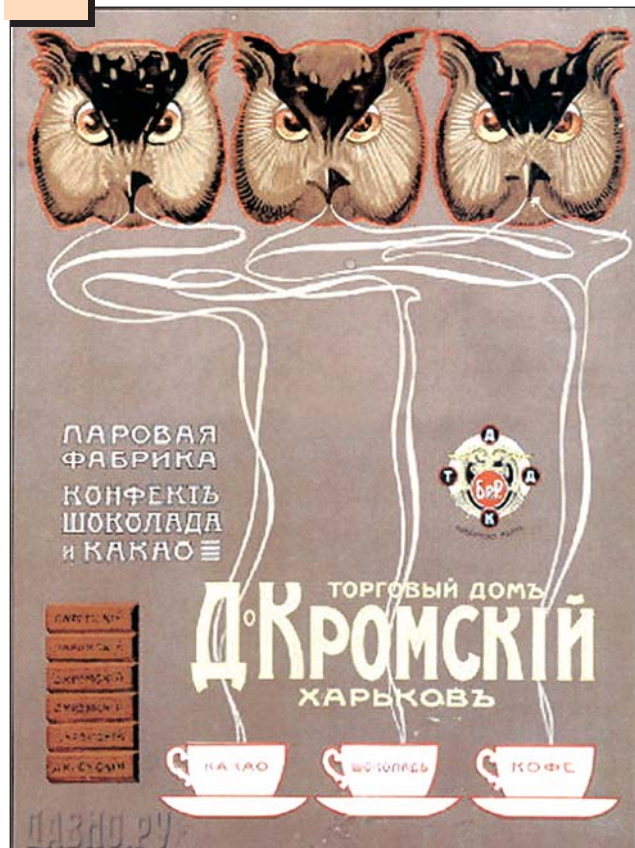
1. Який товар чи послуги пропонуються?
2. Яким періодом можна датувати рекламу? Чому ви так вважаєте?
3. До якої категорії населення належать потенційні споживачі? Поясніть свої міркування.
4. Які уявлення формує, на які стереотипи спирається реклама?
5. Яку інформацію про суспільство можна отримати з реклами? В чому «історичність» даної реклами? Які елементи реклами (художні, інформаційні) допомагають зробити висновки? Наскільки ці висновки відповідають іншим джерелам?
6. Чи звертаєте ви увагу на рекламу? Чому? Що вас у ній приваблює чи, навпаки, відштовхує?

58

Реклама тютюнових виробів московської фабрики Н.К. Попова. Російська імперія, початок ХХ ст.

59

Реклама торговельного дому Д. Кромського. Україна, початок ХХ ст.

60

Существ. съ 1898 г.
**РАЗРЪШЕННАЯ ПРАВИТЕЛЬСТВОМЪ
 ГАРАНТИРОВАННАЯ ЗАЛОГОМЪ
 КОМИССИОННО-ПОСРЕДНИЧЕСКАЯ
 КОНТОРА
 Г. І. МОРОНСКАГО**
 Киевъ, Владимирская ул. № 49 (вблизи городского театра).
 Телефонъ № 1428.

Исполняетъ всѣ порученія.

ЕДИНСТВЕННОЕ БЮРО, РАЗРЪШЕННОЕ УЧЕБНЫМЪ ОКРУГОМЪ.
 ДЛЯ РЕКОМЕНДАЦІИ ЛИЦЪ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ
 ПЕДАГОГИЧЕСКОЮ ДЪЯТЕЛЬНОСТЮ:
 УЧИТЕЛЬНИЦЪ, УЧИТЕЛЕЙ, ГУВЕРНАНТОКЪ,
 ВОЕНЪ и ИНОСТРАННОКЪ.

РЕКОМЕНДАЦІЯ РАЗЛИЧНЫХЪ СЛУЖАЩИХЪ
 въ имѣнія, фабрики, заводы, конторы, торговли, и проч.

**И
 ДОМАШНЕЙ ПРИСЛУГИ**

Наемъ Квартиръ.

Реклама посередницької контори.
 Україна, початок ХХ ст.

Працевлаштуванням займалися комісійно-посередницькі контори. Крім урядової ліцензії, яка надавала право займатися цим бізнесом, кожна посередницька контора обов'язково вносила заставу – на випадок виникнення претензій до неї. Одна з таких контор, яка належала Г. Моронському, була єдиною в Києві, що мала спеціальний дозвіл Київського навчального округу на працевлаштування домашніх учителів, гувернанток та бонн.

Газета по-киевски. – № 28. – 2003.

61

ВЪ КЛИНИЧЕСКОМЪ и РОДИЛЬНОМЪ ОТДѢЛЕНИИ
 ПОВИВАЛЬНО-ФЕЛЬДШЕРСКОЙ ШКОЛЫ
Д-РА МЕД. П. Т. НЕЙШТУБЕ
 имѣются по всемъ болѣзнямъ
БЕЗПЛАТНЫЯ И ДЕШЕВЫЯ КРОВАТИ.
 Приемъ приходящихъ больныхъ ежедневно
 съ 10 ч. у. до 4 ч. д.
 РОЖЕНИЦЫ ПРИНИМАЮТСЯ
 ВО ВСЯКОЕ ВРЕМЯ, ДНЕМЪ и НОЧЬЮ.
 Киевъ, Андреевскій сп., 38/4,
 противъ церкви Андрея Первозваннаго.
 Лекарства приход. больнымъ по 25 коп. каждое.
 ВЪДНЕМЪ БЕЗПЛАТНО.
 ПЛАТА отъ 1 р. до 10 р. въ сутки за ПОМЪЩЕНІЕ,
 СОДЕРЖАНІЕ, УХОДЪ, ВРАЧЕБНОЕ НАБЛЮДЕНІЕ и ЛЕЧЕНІЕ.

Реклама лікувальних послуг.
 Київ, початок ХХ ст.

1. Після ознайомлення з рекламою 58–61 та текстами 62–63, поданими нижче, визначіть, які зміни у повсякденному житті відбулися на початку ХХ ст. Чим вони були зумовлені?

2. Пригадайте матеріал § 1–2. На які з джерел цих параграфів могли спиратися автори джерел 62–63 для своїх висновків? Аргументуйте.

62

Погляд дослідника

У столицях і великих містах звичайним видом транспорту ставали автомобілі, метро та трамваї. Гасові та газові лампи в будинках і на вулицях замінювалися електричними. У закладах і багатих будинках з'явилися ліфти, телефони. Поліпшилося водопостачання.

Чай, кава та інші продукти, які раніше були доступні тільки деяким, тепер входили до повсякденного раціону.

У містах розширювалися можливості проведення дозвілля. Кінематограф, винайдений у 1895 р., залучав усе більше глядачів. Для чоловіків у центрі уваги були різноманітні спортивні змагання, серед яких велику популярність здобували футбольні матчі.

Швидкий індустріальний розвиток висував підвищені вимоги до системи освіти. Промисловість, транспорт, сільське господарство потребували фахівців, здатних управляти новою технікою. До початку ХХ ст. у більшості європейських країн на зміну загальній почат-

ковій освіті прийшла неповна середня освіта (шестирічна, а в деяких країнах – восьмирічна). Вона була обов'язковою. В Австро-Угорщині, наприклад, були передбачені штрафи для батьків, чиї діти не відвідували школу без поважних причин.

Цит. за: Алексашкіна Л.Н.
Новейшая история. – С. 14, 17.

63

Погляд дослідника

Селянський побут відрізняється патріархальністю. Традиції та релігійна мораль регламентували до дрібниць спосіб життя людей. Селянська родина вставала о 4 годині ранку, і до пізнього вечора в будь-яку пору року день був наповнений роботою. За столом хазяїн різав хліб і роздавав усім, першим починав трапезу. Їли, як правило, з однієї миски, по черзі наповнюючи ложки, розмовляти і сміятися заборонялося...

Тяжкі умови праці, недостатня матеріальна забезпеченість позачалися на способі життя мешканців робітничих окраїн. Часто родини перебували в постійних боргах, особливо важко було родинам, які втратили годувальника. Нерідко родини робітників тулилися в так званих квартирах ліжково-комірчиного типу. Вся обстановка комірчини – дошки для постелі, іноді матрац, стіл, 2–3 табуретки, скриня, декілька кухонних горщиків.

Родини кваліфікованих робітників жили в трохи інших умовах: нерідко мали підсобні господарства (присадибні ділянки, худобу, косовиці), повноцінним було харчування, вечорами лагодили, шили, майстрували, пекли, читали. Висококваліфіковані робітники випикували журнали, брали книжки в заводських і земських бібліотеках. Поступово робітники знайомилися із самодіяльним театром, кінематографом, осередками поширення культури ставали народні будинки, недільні школи.

Відсоток освічених серед робітників був значно вищий, ніж серед селянства. В цілому культурний рівень трудящих був низький.

Спосіб життя заможних верств багато в чому визначався можливостями та матеріальним станом їх представників, однак і в цьому випадку його становий характер проявлявся дуже чітко.

Дворянство, наприклад, віддавало перевагу урочистим прийомам та пишним балам. Купецтво любило збиратися у своїх клубах і влаштовувати банкети з різних приводів.

У дворянських родинах великого значення надавали вихованню дітей. Дворянська честь вважалася однією з головних чеснот. Дворяни своїх дочок віддавали в приватні пансіони й інститути шляхетних дівчат, для синів кращою вважалася військова кар'єра.

Жарова Л.Н., Мишина И.А.
История Отечества. – С. 19–23.

§ 5. ЩО ТАКЕ ПРОЦЕСИ МОДЕРНІЗАЦІЇ

64

Погляд очевидця

З розповіді робітника автомобільного заводу Г. Форда в Дедженхемі

Це найнудніша робота у світі. Це одна й та сама справа знову й знову. У ній немає ніяких змін, вона нас виснажує. Вона викликає в нас сильну стомленість. Вона уповільнює наші думки. Тут не потрібно думати... Ви просто робите це й робите. Ви це витримуєте заради грошей. Ось за що нам платять – за те, щоб ми терпіли нудність цього... Форд бачить вас скоріше як механізм, ніж людину. Вони стоять над вами постійно. Вони чекають від вас роботи в кожну хвилину дня.

Цит. за: Алексашкіна Л.Н.
Новейшая история. – С. 64.

65

Погляд очевидця

Зі спогадів українського поміщика та політичного діяча П. Скоропадського

Коли моєму брату виповнилося 10 років, а мені було 8, дід (мій дід, Іван Михайлович Скоропадський – колишній полтавський губернський предводитель дворянства) покликав нас до кабінету і серйозно заявив, що погратися ми завжди встигнемо, а от що нам потрібно знати, то це, як люди заробляють собі на хліб, і він нам допоможе про це дізнатися. Нам оголосили, що будуватимуть для нас селянську хату і що ми повинні допомагати робітникам у вільний від уроків час. До нас приставили дядька Явля, прізвище його забув. Він нас вчив, як з маленькими

сокирами в руках обтісувати колоди, робити зарубки тощо. Через місяць хата була вже під солом'яним дахом; тут, у комірчині, знаходилось усе необхідне для селянського господарства. Потім нас повели в поле неподалік току і заявили, що це поле нам дідусь віддав і ми його повинні підготувати під пшеницю, засіяти, а восени, якщо хліб вродить, то дідусь урожай у нас купить. Той же Явло почав навчати нас орати і поганяти биків; через кілька днів і брат, і я – вже подолали основні

труднощі, навчилися вести плуг, щоб не було «огріхів», і дуже поважно покрикували на биків «цоб», «цобе».

Потім від руки засівали зоране нами поле. Надзвичайно переживали, піде дощ чи ні. Дощ пішов, і ми дуже раділи, коли з'явилися перші ряди. Уродив хліб. Ми молотили його ціпами, а потім урожай звезли волами до дідуса.

Скоропадський Павло. Спогади. – Київ–Філадельфія, 1995. – С. 382–383.

1. Прокоментуйте джерело 64 від імені власника заводу Г. Форда та джерело 65 від імені реальних українських селян. Чи збігаються у цьому випадку опис та оцінка процесу праці? Про що це свідчить?

66

Погляд дослідника

«Традиційна» людина вірить у незмінність природи, суспільства і не допускає для себе можливості змінити їх чи контролювати процеси, що відбуваються в них. Людина «сучасна» виходить із можливості змін і вірить у їхню необхідність і бажаність. Щоб вбудуватися у світ, який змінюється, потрібно змінювати масштаби; самоутверджуватися не просто з маленькою локальною групою: сім'єю, громадою, кланом, поселенням – а перш за все з позбавленими індивідуалізованих рис великими утвореннями: партіями, класами, націями.

Долуцкий И.И., Журавлева В.И.
Всемирная история XX века. – С. 58.

67

Погляд дослідника

Особа більше не була лише пасивним додатком до племені, касти чи клану, а ставала автономним індивідом. Кожний індивід мав право на власність, мав право купувати товари, займатися справами, процвітати або голодувати відповідно до його або її власних активних зусиль, з відповідним правом обирати собі релігію й домагатися особистого щастя. Одне слово, індустр-реальність призвела до поняття індивіда, дуже схожого на атом – такого, що не зменшується, не руйнується, а є базовою часткою суспільства.

Тофлер Елвін. Третя хвиля. – К., 2000. – С. 103.

68

Погляд дослідника

Індустріалізація зробила з людьми ще одну дуже болючу хірургічну операцію без наркозу – вона розділила його з природою...

У новому суспільстві перевагу одержали ті, кого раніше загальними чутками засуджували, – індивідуалісти, непокірні родовим кланам, які прагнули новизни та волі. Жити в цьому небаченому світі індивідуалізму довелося всім – і тим, хто хотів цього, і тим, хто від усієї душі засуджував нові віяння. У цьому світі вже не було звичного розподілу на старших і молодших; відтепер усі були «дорослими», «повнолітніми».

Жуковская И., Жуковский С. Россия и Европа от тоталитарных идеологий к социальным экспериментам. <http://archive.1september.ru/his/1999/his.14.htm>

69

Погляд дослідника

Люди, які здатні своєю діяльністю створити промислову цивілізацію, у більшій чи меншій кількості є в кожній країні, вони живуть усюди (часто навіть не підозрюючи про свій потенціал). Отже, темпи входження тієї чи тієї країни в індустріальну цивілізацію залежать від того, в якій мірі держава і, найголовніше, суспільство надають особистості свободу.

Жуковская И., Жуковский С.
Рекомендации учителю, преподающему курс «Россия и мир в XX веке»
<http://his.1september.ru/article.php?ID=200301003>

- Порівняйте підходи різних авторів (джерела 66–69) до суспільних змін у країнах світу на зламі XIX–XX ст. та дайте оцінку цим змінам.
- Укладіть таблицю:

Суспільні зміни на зламі століть

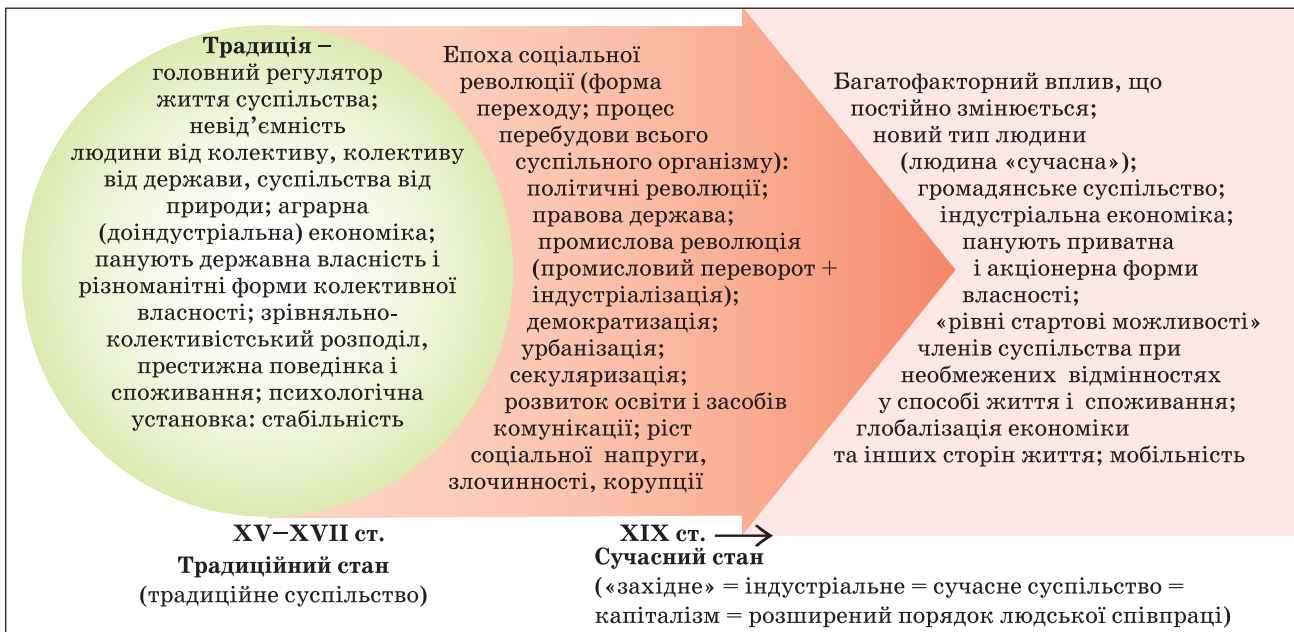
Автор та інформація про нього	Зміни у суспільстві, на які звертає увагу автор	Ставлення автора до цих змін	Ваше ставлення

- Прокоментуйте записи у двох останніх стовпчиків таблиці.
- Як можна назвати процес трансформації суспільства у прогресивніше? Як ви думаєте, від чого залежить швидкість цього процесу?

70

Погляд дослідника

Модернізація (загальна схема)

Подано за: Долуцкий И.И., Журавлева В.И. Всемирная история XX века. – С. 59.

71

Погляд дослідника

Модернізація – перехід до більш високого укладу господарського життя з відповідною зміною суспільних відносин. Модернізаціями були переходи від аграрної економіки, де перевагу надавали натуральному господарству,

до промислової, з розвинутими товарно-грошовими відносинами; від промислової – до індустріальної, що характеризується масовим, серійним виробництвом, зростанням зовнішніх ринків.

Загладин Н.В. Новейшая история зарубежных стран. XX век. – М, 2001. – С. 10–15.

- Які риси модернізації ви можете назвати? Які хронологічні межі модернізації? Як ви думаєте, з чим це пов’язане? Чи всі країни одночасно ідуть таким шляхом? Чому?
- Міру входження в процес модернізації називають «ешелонами». Ознайомтеся з відмінностями країн різних «ешелонів» модернізації.

Для країн першого ешелону модернізації було характерне поступове оволодіння індустріальним типом виробництва... Цей розвиток відбувався без втручання держави, яка повинна була насамперед не створювати перешкод індустріалізації, тобто:

- не утискати підприємницьку діяльність високими податками;
- не намагатися обмежувати вільний ринок та конкуренцію захистом цехових і станових привілеїв;
- не заважати вільній торгівлі на зовнішніх ринках.

З часом ліберальна ідеологія стала переважати в країнах першого ешелону модернізації. Зміни соціального та політичного характеру здійснювалися поступово, шляхом реформ, у міру того, як суспільство переконувалося у їх доцільності.

На території країн другого ешелону модернізації ще в середні віки створилися найбільші центри торгівлі і цехового виробництва (міста Італії, Північної Німеччини). Вони за багатьма показниками випереджали своїх сусідів (наприкінці XVIII ст. Росія виплавляла більше заліза, ніж будь-яка інша країна Європи). Але через різні причини ці країни затрималися на доіндустріальному етапі розвитку. У результаті вони постали перед вибором: змиритися з втратою позицій на міжнародній арені, стати ринком збуту товарів індустріальних країн, їхнім аграрно-сировинним додатком чи піти шляхом прискореної модернізації, коли передумови для неї ще не визріли.

Країни другого ешелону модернізації не тільки доганяли індустріальні держави, а йшли власним шляхом розвитку.

На цьому шляху інструментом здійснення модернізації була держава. У країнах другого ешелону модернізації велика роль держави сприяла формуванню особливого ставлення до неї, особливої ідеології, заснованої на вірі у всесіяла державної влади, у її здатність вирішувати будь-які проблеми. Держава сприймалася в суспільстві як сила, що втілює і реалізовує її інтереси. Ліберальний погляд на державу як інститут, що обслуговує потреби

суспільства, характерний для країн першого ешелону модернізації, тут не поширився.

В групу третього ешелону модернізації потрапили цілі континенти.

Більшість народів країн Азії й Африки до їхнього перетворення в колонії і напівколонії жила в умовах феодального чи родоплеменно-го устрою.

Загладин Н.В. Новейшая история зарубежных стран. XX век. – С. 10–15.

...Творення модерних націй слід розглядати як частину загальнішого процесу – поступового перетворення аграрного, малограмотного і маломобільного суспільства на індустріальне, освічене і мобільне, з широкими політичними правами та економічною свободою для всіх його членів, а не лише для верхівки. Початок цього процесу датують переважно XVI ст. Саме тоді освічені класи починають вживати як термін «модерний вік» (на протигагу поняттям «античність» і «середньовіччя»), так і слова, похідні від старого латинського терміна «*natio*» (нація) для підкреслення своєї залежності від спільної мови і спільного історичного досвіду. Цей збіг не був випадковим, бо як самі модерні процеси стали поштовхом творення новітніх націй, так і перемога національного принципу в організації суспільства була важливою передумовою утвердження новітньої доби. Головними історичними процесами, які визначали специфіку новітніх часів, вважають виникнення і поширення модерної демократії, розвиток індустріалізації та появу двох нових великих суспільних сил – націоналізму і соціалізму. Більшість суспільних процесів, що відбувалися впродовж останніх п'яти століть, тією чи іншою мірою були сумішшю «модерного і архаїчного». Старі, «домодерні» сили й ідеї продовжували діяти, виявляючи подиву гідну здатність до виживання і пристосування до нових умов, часто-густо нейтралізуючи, ба навіть підпорядковуючи собі процеси модернізації.

Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 2000. – С. 14.

8. Дайте власне визначення модернізації. Які характерні ознаки цього процесу є для вас найбільш важливі? Чому?

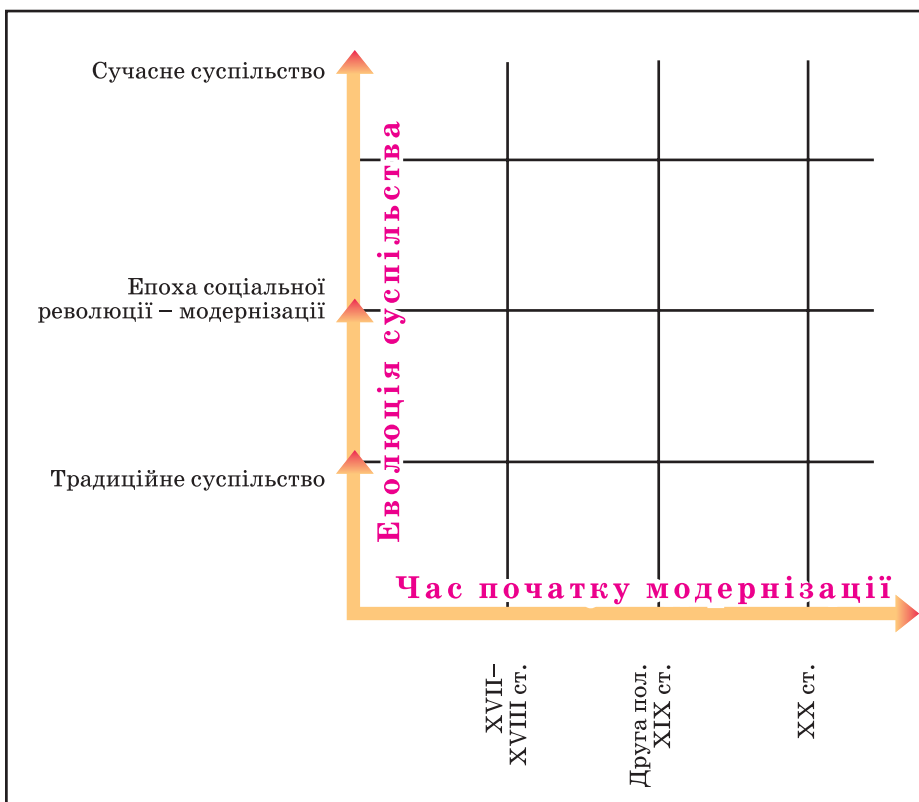
9. Проілюструйте найважливіші для вас ознаки модернізації, вибравши три-чотири джерела, включаючи візуальні та статистичні (з § 1–5). Прокоментуйте свій вибір.

10. На які ознаки процесів модернізації указує автор джерела 73? Що має на увазі Я. Грицак, говорячи про модерну націю?

74

Схема

Ешелони модернізації
на початок ХХ ст.

Долуцкий И.И.,
Журавлева В.И. Всемирная
история XX века. – С. 69.

11. Назвіть країни, які відносяться до різних ешелонів модернізації. Розмістіть їх на графіку (джерело 74). Прокоментуйте свій вибір, спираючись на джерело.

12. Європейські суспільства наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. вступили в процес входження модернізації. Доберіть аргументи на користь ствердження чи заперечення цієї позиції. Використайте для аргументації матеріали про технічні досягнення, соціальні та політичні зміни, повсякденне життя. Організуйте дискусію.

§ 6. ВХІДЖЕННЯ УКРАЇНИ У МОДЕРНИЙ СВІТ

1. Після вивчення джерел параграфу, що стосуються економічного, політичного, соціального та повсякденного життя українського суспільства на початку XX ст., укладіть узагальнюючу таблицю:

Українське суспільство на початку XX ст.

	Економіка	Політична ситуація	Повсякденне життя
Основні тенденції			

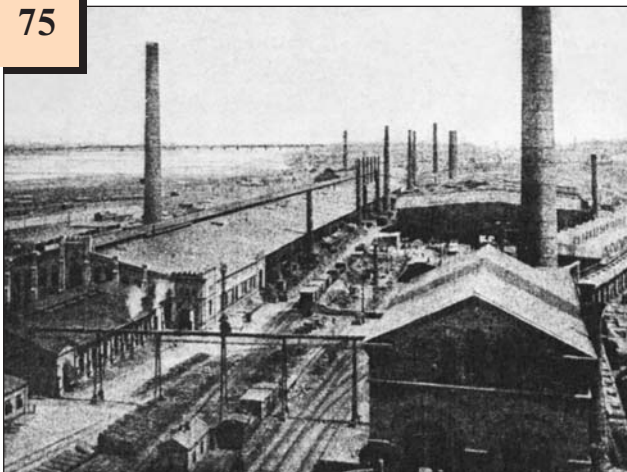

2. Після аналізу стану українського суспільства на початку XX ст. розмістіть Україну на графіку ешелонів модернізації (джерело 74, § 5), аргументуючи свою точку зору.

3. Складіть невелику статтю (100–150 слів) «Україна входить у модерний світ», вказуючи на прояви тих чи інших ознак модернізації.

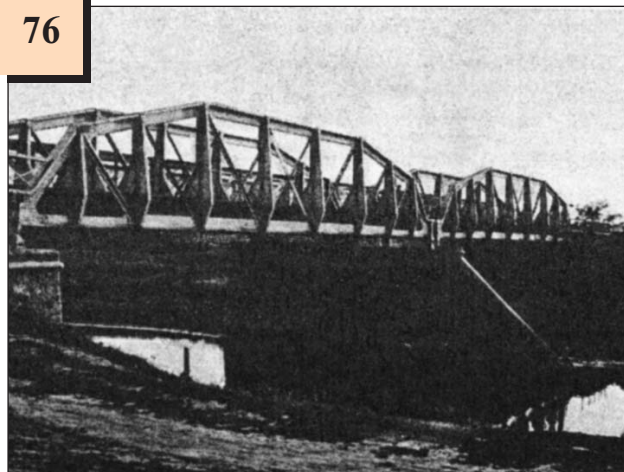
6.1. Економіка України і модернізаційні процеси

75

Загальний вигляд Олександрівського заводу Брянського товариства. Катеринослав, 1903 р.

76

Міст через р. Лугань. Україна, початок ХХ ст.

77

Погляд очевидця Про залежність від іноземного капіталу

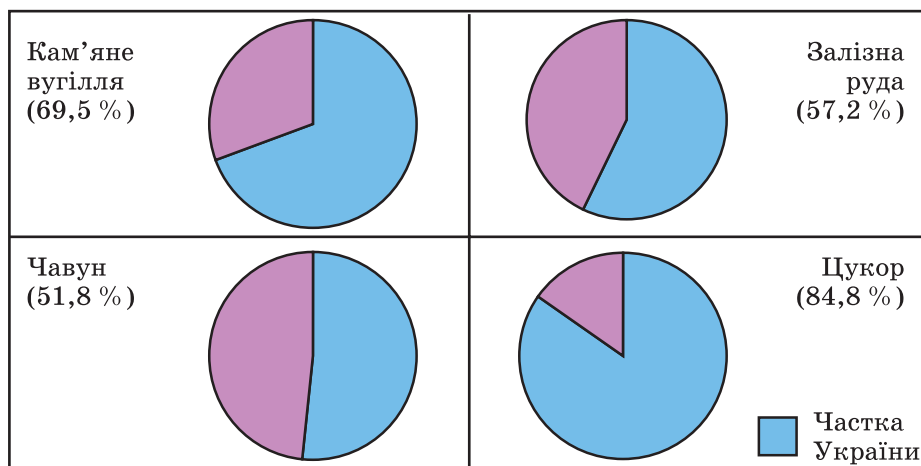
Трамвай і конка – найвигідніше і найприбутковіше комерційне підприємство. Ось чому іноземні капіталісти, як хижі ворони, зграями налітають на кожне місто, де тільки постає питання про прокладання конки чи трамвая... І начебто схоже на те, що прийшли чужоземці в Харків, завоювали його, обклали обивателів

50-копійковою даниною і щороку відвозять цю данину за свій кордон. Бельгійці радісно підраховуватимуть прибуток... а місто, як і колись, буде без бруківок, без світла, без благоустрою. Миська дума змушена буде збільшувати податки в той час, коли поруч під боком місто має такі золоті розсипи, як трамвайна справа... Проте на цих золотих розсипах господарюватиме не місто, а чужоземне бельгійське суспільство.

Высогин Д. Бельгийские кандалы. – Харьков, 1908. – С. 3.

78

Мовою цифр Частка України у промисловому виробництві Російської імперії

Подано за: Субтельний О. Україна. Історія. – К.: Либідь, 1995. – С. 127.

79

Газетне повідомлення Газета «Ранок Росії» (1907 р.)

Ні для кого не було таємницею, що в залізничній промисловості влада «Продамету» майже безмежна. Перефразувавши слова Людовіка XIV, вона з гордістю може сказати: «Металургія – це я». Поклавши в основу своєї

діяльності ясно й виразно сформульований принцип, що не залізо існує для споживача, а споживач існує для заліза, «Продамет» з найперших кроків свого існування рішуче повела лінію в чітко зазначеному напрямку і продовжує благополучно вести її в наш час.

Цит. за: Кругляк Б.А. Внутренняя торговля в России в конце XIX–XX вв. – Самара, 1992. – С. 44.

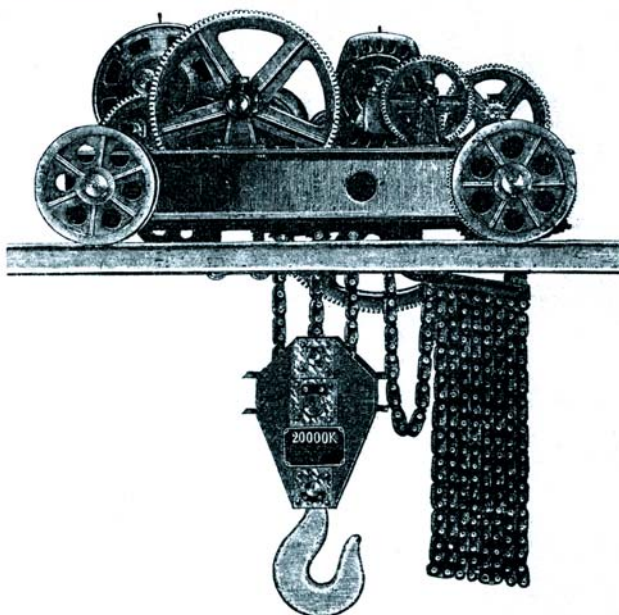
80

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ЭЛЕКТРИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО ВЪ МОСКВѢ, ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОЕ ОТДѢЛЕНИЕ

Центральная станція для освѣщенія города Екате-
ринослава, фабричная улица.

ПОСТОЯННО НА СКЛАДѢ ИМѢЕТСЯ:

Динамо. Электрич. машины. Пародинамо. Моторы. Дуговыя лампы. Лампы накаливания. Проводники. Кабели. Арматура всякаго рода и проч. Принадлежности для электрическаго освѣщенія и передачи силы. Аккумуляторы. Телефоны.

Спеціальныя машины для шахтъ,

пудниковъ и заводовъ и установка ихъ

Электрическія лебедки, краны и насосы. Электровозы и проч. Устройство электрическаго освѣщенія городовъ, заводовъ и проч. Устройство передачи силы на разстояніе, устройство трамваевъ.

Правленіе и Заводы Общества въ Москвѣ, Камеръ-Коллежскій Вагъ, у Симонова монастыря.

Адресъ для телеграммъ: „МАГНИТЪ“

1. Проаналізуйте це рекламне оголошення з метою отримання якомога ширшої інформації про профіль підприємства та продукцію, яку воно випускає, про власника підприємства та його місцезнаходження.
2. Про який рівень економічного розвитку говорить реклама саме такої продукції?

Рекламне оголошення Катеринославського відділення Центрального електричного товариства. Україна, початок XX ст.

81

ЮЗОВКА. - Заводь Н. Р. О-ва. Ново-Мартеновскія печи.

Юзовка. Новомартенівські печі.
Донбас, початок ХХ ст.

82

Плетіння корзин.
Полтавщина, початок ХХ ст.

83

Погляд очевидця

Із розповіді солдата, що побував
у Пруссії

Хто бачив побут німецьких і чеських колоністів, наприклад на Волині, той знає, що... і на 7 гектарах можна добре жити...

Волинські селяни, наслідуючи німців та чехів, давно почали переселятися на хутори. І, обживаючись там, ставали подібними до дрібних поміщиків на ділянках приблизно у 7 десятин*.

Із кн.: Неизвестная Россия.
XX век. - М., 1992. - С. 335-336.

84

Селяни біля віялки. Україна, початок ХХ ст.

85

	До Америци тільки в 4 1/2 або в 6 днях	ПРОДАЄ КОРАВЕЛЬНІ КАРТИ І ДАЄ ІНФОРМАЦІЮ
	до Канади тільки в 8 днях	СІРЕЦЬКИЙ І СПІЛКА
	найбезпечнійше, найвигіднійше найдешевше експресовими і поспішно-почтовими кораблями.	Французька Лінія. Бюро подорожж.
	На кораблях дуже добрий вікт. Що дня до обіду і вечери даром вино. — Послуга дуже чемна.	Львів Чернівці ул. Городецька 97. ул. Кохановського 1.
5 ⁰⁰ / ₁₀ на товариство „Просьвіта“ 5 ⁰⁰ / ₁₀	Жадайте тільки тукот і паперців з маркою: „ПРОСЬВІТА“ Найлучший папір єгипетський.	Головний склад Союзний Базар Львів, Руська ч. 20. Прібки і цілиники висилас на жадає надаром і оплатно. 2 ¹¹ / ₁₂ ⁰⁰ / ₁₀ на „Річну Школу“ 2 ¹¹ / ₁₂ ⁰⁰ / ₁₀

Реклама агентства з морських подорожей до Америци та Канади з часопису «Ілюстрована Україна».
Львів, 1901 р.

* 1 десятина дорівнює 1,0925 гектара.

86

Погляд очевидця Зі спогадів про передвоєнні часи

Мої батьки були малоземельними. Хліба нам вистачало, але вже на взуття чи убрання треба було заробляти, де попадало. Перед війною 1914 р. мої рідні постійно виїжджали на сезонні роботи до Німеччини. З захопленням слухав я оповідання про життя іншого народу. Та найбільше вбилося мені в голову оповідання про взірцеві порядки у німецьких господарів...

Батько вживав дуже мало алкоголю, але багато кури́в. Був віруючою людиною, та до церкви ходив мало. Від нас, дітей, вимагав дисципліни і порядку. Через його ставлення до виховання дітей, між батьком і мамою часто виринали суперечки. Мама дорікала татові за гостру дисципліну. Він був найстарший у

своїй родині. У нього було ще двоє братів – Матвій і Семен, а також дві сестри – Маланка і Зоська. Національні почуття, як на той час, були в нього дуже патріотичні.

Купляк Д. Спогади нерозстріляного. – Торонто–Нью-Йорк, 1991. – С. 18–19.

87

Погляд дослідника

Діяльність агентств по вербовці за океан... із початком століття набула широких масштабів. Будь-який агент, що завербував сім'ю до Канади, одержував п'ять доларів за чоловіка й по два долари за кожного члена сім'ї.

Jackson R. and Jackson P. Canadian Government in Transition. – Ontario, 1999. – P. 306.

88

Мовою цифр Порівняльна характеристика стану зерновиробництва

	На 100 гектарів посівної площі сільських жителів	Урожай пшениці з 1 га в середньому за 1908–1912 рр.	Один сільський житель виробляє пшениці (в тоннах)
Франція	84	1,4	1,7
Німеччина	107	2,2	2,0
Англія	79	2,4	3,0
Україна	109	1,6	0,8

Скоропадський П.
Спогади. – С. 428.

6.2. Українці і політика на початку XX ст.

89

Офіційний документ Законопроект про навчання українською мовою (витяг)

В березні 1908 р. 37 депутатів Державної (Государственной) Думи подали такий законопроект:

1) Щоб по тих сторонах, де живе український народ, в народних школах учено українською мовою...

5) Руської мови щоб учили обов'язково;

6) Книжки до учення щоб були приладжені до розуміння дітей українських і до потреб тамошнього життя.

...При теперішній науці, коли на Україні вчать по школах російською мовою, темнота

розвелася по Україні страшна. Між народом українським у двоє менше грамотних, ніж між народом великоруським; в деяких губерніях українських між українцями ледве знайдеться один грамотний на десять душ... Так підупав український народ, такий здатний, спосібний з природи своєї, що колись далеко вище своєю освітою стояв від народу великоруського (московського), та дивував сторонніх людей своєю освітою й охотою до книжки та науки.

Грушевський М.С. Про українську мову і українську школу. – Київ, 1991. – С. 246.

90

Погляд очевидця

На студентському вічі у Львові
(14 липня 1900 р.)

Залишається одне – створити свій власний державний організм, свою власну незалежну самостійну Українську національну державу в етнографічних границях по всій території, заселеній українським народом... Тільки в такій державі, тільки в самостійній Україні зможе відповідно зажити наша нація... Через кордон подають собі руки українці з обох боків Збруча. Понад багнети, що стережуть границі, підноситься велика ідея, залучаючи всі щирі серця України.

Л. Цегельський*. Цит. за: Історія України. – 2002. – № 41. – С. 5.

91

Офіційний документ

Додаток до подання
до Департаменту поліції
(3 листопада 1912 р.)

Український рух, виникнувши як відома культурна течія... неминуче в кінці кінців набуває політичного забарвлення і стає в опозицію до існуючого ладу. Наочним доказом викладеного може служити факт самостійного виступу українців під час виборів до IV Державної Думи як у Харкові, так, певно, й повсюдно на Півдні Росії; висунута українцями платформа – ряд вимог, спрямованих у кінцевому підсумку до повного культурного і економічного відокремлення від Росії українських губерній і політичної їх автономії.

Начальник Харківського ГЖУ генерал Риковський.

Лавров Ю.П. Виникнення і діяльність українських політичних партій (кінець XIX – початок XX ст.) // Історія України. – 1999. – № 22. – С. 56.

92

Погляд очевидця

Версія про походження українства

Австро-німецьке походження легенди про існування особливого українського народу не підлягає сумніву... План створення України підготовлювався у Відні та Берліні давно; методи збудження штучного сепаратизму були розроблені в Галичині...

Українофіли починають називати населення «українсько-руським», а з 1907 свій партійний клуб називають просто «українським». Партія відрізняється дикою нетерпимістю до всіх, хто вважає себе руськими, тобто, по суті, до всього населення... Зароджується думка про самостійну Україну з престолом у Києві...

Князь А. Волконский.** Историческая правда и украинофильская пропаганда. – Турин, 1920. – С. 386–387.

93

Офіційний документ

З промови М. Міхновського
«Самостійна Україна»

Нехай наша історія сумна і невідрадна, нехай ми некультурні, нехай наші маси темні, подурені, ми все ж існуємо і хочемо далі існувати. І не тільки існувати як живі істоти, ми хочемо жити як люди, як громадяни, як члени вільної нації. Нас багато – цілих 30 мільйонів. Нам належить будуччина...

Ми існуємо, ми відчуваємо своє існування і своє індивідуальне національне «Я». Наша нація у своєму історичному процесі часто була несолідарна поміж окремими своїми частинами, але нині увесь цвіт української нації, по всіх частинах України живе однією думкою, однією мрією, однією нацією: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ»... Як не можна спинити річку, що, зламавши кригу навесні, бурхливо несеться до моря, так не можна спинити нації, що, прокинувшись до життя, ламає свої кайдани.

Міхновський М.І. Самостійна Україна. – К.: Діокор, 2002. – С. 41–42.

* Цегельський Льонгин (1875–1950) – український громадсько-політичний діяч; 1918–1919 рр. член уряду ЗУНР.

** Волконський А. – представник російської аристократії, проявив себе як великоросійський шовініст та українофоб.

6.3. Соціальні стосунки і повсякденне життя

94

Поштові листівки початку ХХ ст.
«Типи малоросів»

1. Що зображено на листівках? Кому вони адресовані?
2. Які стереотипи формують та на які спираються подані листівки? Чому саме на такі? Зверніть увагу на назву.

95

Мовою цифр

Ціни взагалі залишалися низькими: калач у 70-ті роки – 3 коп., хліб житній – 4,5 коп., пиріг – копійка, миска борщу – півтори копійки, галушок – 5 коп., порція печені або душенини – 15 коп., ковбаса м'ясна – від 15 до 30 коп., в'язка грибів – 15 коп., судак – 20 коп., короп свіжий – 50 коп.–1крб. Невеликі були і заробітки. Гончар, наприклад, у кінці століття заробляв по 30 коп., швець – 50–90 коп. на день, заробітна плата в промисловості була приблизно на цьому ж рівні (середня місячна в Росії для більшості робітників на початку ХХ ст. – близько 20 крб).

Попович М. Нарис історії культури України. – С. 421.

96

Погляд очевидця

Ой, Канадо, Канадочко,
Яка ж ти зрадлива,
Не одного чоловіка
З торбою пустила.

Нема там і дня такого,
Щоби що не сталось,
Тому побив уголь плечі,
Того поламало...

Ой, Канадо, Канадочко,
Яка ж ти зрадлива,
Не одного чоловіка
З жінкою розлучила.

Із кн.: Рибалка І.К. Історія України.
Ч. 2. – Харків: Основа, 1997. – С. 395–396.

97 Мовою цифр

За даними перепису 1900 р., з усієї кількості українців* власне землеробів було 94 відсотки, робітників – 1,4 відсотка, службовців-українців взагалі майже не було (0,5 відсотка). До Львова стікається українська людність, але співвідношення між різними національними групами залишається майже незмінним: трохи більше половини поляків

(53 відсотки в 1869 р., 17 відсотків у 1890 р., 19 відсотків у 1910 р.).

Місто Львів у середині століття налічувало 70 тис. мешканців, у кінці століття – 160 тисяч. Львів залишається одним з найзначніших міст імперії – п'ятим за чисельністю після Відня, Будапешта, Праги і Трієста. Впродовж другої половини століття Львів стає великим залізничним вузлом.

Попович М. Нарис історії культури України. – С. 428.

98

Селяни полуднують у полі. Україна, початок XX ст.

99 Погляд дослідника

На початку минулого століття в Києві було не менше сотні ресторанів. Кращі «ресторації» – при першокласних готелях: «Гранд-Отель» на Хрещатику, «Континенталь» на сучасній вулиці Городецького (тепер це приміщення консерваторії) і «Європейська» на Європейській площі (на цьому місці тепер Український дім). У ресторанах такого класу за обід по табльдоті (у сучасній термінології – комплексний обід, чи бізнес-ланч) із 5 блюд платили 1 руб. За ці ж гроші на Бессарабці можна, звичайно, купити цілого гусака. Проте навіть середній чиновник, що одержує на місяць 80–100 рублів, заплатити рубль за обід в одному з кращих ресторанів може собі дозволити, не кожний, звичайно, день...

Ресторани другого розряду, іноді не менш розкішні, ніж першокласні, відрізнялися

більшою демократичністю, обід із 4 блюд коштував від 60 до 75 коп.

Недорогі заклади, які були доступні майже кожному киянину, становили приблизно половину всіх ресторанів міста. Там за обід із двох блюд «відсьогоували» 40 коп., із трьох – 50–60 коп.

«Рубльовий» обід, скажімо, в ресторані готелю «Європейський», який славився російською та французькою кухнями, був таким:

1. Суп марілуіз (суп-пюре із дичини).
- Консоме легюм (міцний прозорий бульйон з овочами). Пиріжки різні.
2. Стерлядь по-російськи.
3. Сідло дикої кози із крокетками (гарнір). Соус Поврат.
4. Печеня пулярди (пулярда – назва птаха) та куропатки, салат.
5. Сир баварський.

Газета по-киевски. – № 11. – 2003.

* Мається на увазі Галичина.

100

101

Погляд очевидця

У побуті всі селяни – і багаті, й середні, й бідні – нічим не відрізнялися поміж собою. Носили однаковий приблизно одяг, майже однаково харчувались, у хатах теж було однаково обставлено за невеликими змінами. Всі разом ходили до церкви, разом сходилися на сільські збори і вирішували громадські справи. Були всі, незалежно від матеріального стану, один до одного ввічливі, привітні. Молодші поважали старших.

Із матеріалів етнографічної експедиції
Запорізького державного
університету, 2002 р.

102

Офіційний документ

З доповідної записки члена Львівської комісії цензорів Юзефа Бялині Холодецького «Кілька зауважень про кінотеатри» (1910 р.)

Швидкий, блискавичний поступ у технічному спорядженні кінематографічних фільмів поєднується з цілою плеядою фантастичних помислів у напрямі створення можливих і неможливих сценічних ситуацій, і от уже кінотеатри грають без перерви на нервах мільйонів жадібних до вражень глядачів... легко поширюють деморалізацію та гнилизну і нерідко штовхають суспільство до глибокого занепаду...

Виправлення зла вимагає радикальних заходів, і належало б, на нашу думку:

1) Категорично заборонити крайовим фабрикам фільмів порушувати теми всякого роду злочинних дій, теми спекуляцій почуттями моральності і пристойності, теми бою биків,

Реклама магазину ювелірних виробів у Києві. Початок ХХ ст.

Якщо вітер у кишенях свистить, а все одно хочеться «гарно виглядати», у таких випадках у 1910 р. йшли на Хрещатик, у готель «Савой». Там на першому поверсі був розміщений справжній французький магазин М. Буржа. Вірніше, магазин – справжній, а от перли та каблучки в ньому – несправжні. Все, що було на вітрині, – це імітація. Проте яка імітація! Не відрізниш... А втім, ніякого шахрайства: реклама чесно попереджає, що магазин торгує підробками, зате все дешеве та доступне.

Газета по-києвски. – № 27. – 2003.

дрочення звірів та інші, що притупляють делікатні почуття людяності...

3) Підтримувати виробництво фільмів на теми шляхетних сторін людського життя і суспільних відносин, на наукові теми, такі як: пейзажі, подорожі, життя звірів, дослідження природи, промисловість, торгівля і т. п.

4) У випадках, коли неминучим є впровадження до акцій злочину або іншої неморальної дії, не дозволяти, щоб ці злочини та дії відбувалися на очах у глядачів.

Не допускати, щоб злочинці і бандити продукувалися способами владування, відмикання замків, щоб на сцені не мордували, не душили мотузками, не топили і т. д.; все це повинно діятись за кулісами...

Львівський державний історичний архів. –
Ф. 82. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 9, 18–19.

103

Погляд дослідника

Громада мала велику владу на селі, вона могла втручатися у особисті справи селян, підтримувала традиції самоврядування, які навіть суперечили законам імперії, наприклад, могла не визнати присланого старосту або священика і обрати свого, на цьому ґрунті нерідко бували конфлікти з державними і церковними властями. Але в спадкову власність громада не втручалась. Селянська філософія опиралась на переконання, що право на власність тримається на праці, вкладеній в землю...

Хлопці з українських сіл ішли на заробітки в місто, в нові промислові райони, на вугільні шахти Донбасу, щоб заробити грошей і повернутися додому...

Місто лякало, і селяни, як правило, тримались громади до останнього, а якщо виїжджали, то прагнули осісти на нових землях старими українськими селами, і лише в крайніх випадках переселялись до робітничих селищ навсід.

Попович М.В. Нарис історії культури України. – С. 420, 422.

104 Погляд очевидця

Перше, що переносять українці на сибірський ґрунт, це почитання місцевих з України святих. Схороняють мову й звичаї жінки та діти, які ніколи не виходять з українського оточення...

Полнер Т. Факты, цифри, наблюдения. – СПб., 1909. – С. 79–80.

105 Свідчення учасника подій Моя перша подорож до міста

Розповідь гуцулки* Марічки

Якось ми заїхали на станцію. Я гадала, що вже на місці, а учитель каже, що ще далеко. А я

ще ніколи не їхала тай ни знала, ека то колія ні нічо. Ждали багато. Шкода, що так квапили си.

...Там учитіль читав газету, а другу лишив на столі. Я узела й собі, презираю та шос почитую. Ше якіс люди були там, що ждали на колію, от як Єсінцкі из-за гори. Дивет си та кажет іден другому: «Шо вере ця дівчинишьє диви си у газеті. Аби вона вміла читати така мала? А ви старі та не вміете». Венгер кажет: «Ни траба». Так диве си на мене. Другий кажет: «А чуй! Бігме читаєт».

Ждемо. Аж приїхало таких возив, возиві. А дим идет з передньої машини. Людей багато и всі бігом у вози сідати. Учитель казав міні йти, бо я ни знала, ек тото. Так бояла си, але як сіла, то вже бих хотіла в одно цим їхати. Так сидит си ек у хаті. И тепло, и лавки. Идет колісцема машина а так дуже фушкотит. Вулиці такі, що боками стежки, а посередині вулиця. Стежками идут люди, а ввулицев фіри. Стежками у вечір світла горе, а в нас такого нима. Лише ходи вулицема! То ни своє село, і люди чужі.

Часопис «Ілюстрована Україна». – Львів, 1913. – № 2. – С. 10–11.

1. Що вразило дівчинку під час подорожі до міста?
2. Що привертає вашу увагу в цій розповіді?
3. Поверніться до фото 1 §1. Порівняйте ці два джерела. Дайте їм спільну назву. Прокоментуйте.

*Які процеси
в розвитку суспільства
називають
модернізаційними?
Як вони впливали на людину
і суспільство на початку
ХХ століття?*

* Подано із збереженням мови першоджерела.